

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2024]

İncinur ATİK GÜRBÜZ

<https://orcid.org/0000-0002-4551-9741>

Doç. Dr.

iagurbuz@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi

<https://ror.org/013s3zh21>

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Osmanlı Edebî Metinlerinde Demir ve Demircilik

Iron and Blacksmithing in Ottoman Literature Texts

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 15.06.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 28.07.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atf | Citation

Atik Gürbüz, İ. (2024). Osmanlı Edebî Metinlerinde Demir ve Demircilik. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 854-887. <https://doi.org/10.34083/akaded.1501632>

Atik Gürbüz, İ. (2024). Iron and Blacksmithing in Ottoman Literature Texts. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(2), 854-887. <https://doi.org/10.34083/akaded.1501632>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atf-GayriTicari Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© İncinur ATİK GÜRBÜZ | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

İnsanlığın tarihsel süreçte geçirdiği tekâmülde çok önemli bir yeri olan demir ve demircilik mesleği etrafında çeşitli inanışlar meydana gelmiştir. Demir ve demirci etrafında oluşan bu inanışlara ilahi metinlerle çeşitli mitolojik anlatılarda rastlamak mümkündür. Söz konusu inanışlar etrafında oluşan düşünceler, hayaller, kurgular ve imgelerden meydana gelen çağrışım dünyası, insanoğlunun ürettiği sözlü anlatılara ve yazılı metinlere yansımıştır. Bu çalışmada önce demir ve sonrasında demircilik etrafında oluşan anlatı dünyasının kutsal, mitolojik, edebî metinlerdeki yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırma evreninde kutsal metinler ve mitolojik anlatılar da yer almakla birlikte odak noktasını klasik Türk edebiyatı metinleri oluşturacaktır. Çalışmanın temel amacı, klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde üretilmiş metinlerde demir ve özellikle de demircilik mesleğine ait unsurların şiirin benzetmeler dünyası içerisinde nasıl kullanıldığının belirlenmesidir. Bu amaçla divan, mesnevi, mecmua, seyahatname, kıyas-ı enbiya türündeki eserlerle dinî, tarihî ve mitolojik metinler taranarak araştırma evreni oluşturulmuştur. Çalışmada söz konusu eserler üzerinde yapılan taramalardan elde edilen örneklerden hareketle demirin insanlık tarihi için önemi, demirin ve demircinin çeşitli mitolojilerde yer alış biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle de klasik Türk edebiyatı metinlerinde demir, demirci, demirci dükkânı ile demirin işlenmesinde kullanılan demirci ocağı, ateş, kömür, körük, örs, çekiç, kısıkaç gibi unsurlar etrafında oluşan anlam dünyasının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, demir, demirci, mecaz, anlam dünyası

Abstract

Various beliefs have emerged around iron and the profession of blacksmithing, which have played a significant role in the historical development of humanity. It is possible to encounter these beliefs surrounding iron and blacksmiths in divine texts and various mythological narratives. The world of associations, consisting of thoughts, dreams, fantasies, and images formed around these beliefs, has been reflected in oral narratives and written texts produced by mankind. This study aims to identify the reflections of the narrative world formed around iron and blacksmithing in sacred, mythological, and literary texts. Although sacred texts and mythological narratives are included in the research scope, the focus will be on classical Turkish literary texts. The main objective of the study is to determine how elements related to iron, especially the profession of blacksmithing, are utilized within the realm of metaphor in texts produced within the tradition of classical Turkish literature. For this purpose, works such as divans, mesnevis, compilations, travelogues, and biographical accounts, as well as religious, historical, and mythological works, were scanned to establish the research scope. Through the examples obtained from scans conducted on these works, an attempt has been made to reveal the importance of iron for human history, as well as the various ways in which iron and blacksmithing are depicted in mythology. Specifically, the aim was to identify the world of meaning formed around elements such as iron, blacksmithing, blacksmith shop, the forge used in the processing of iron, fire, coal, bellows, anvils, hammers, and tongs in classical Turkish literary texts.

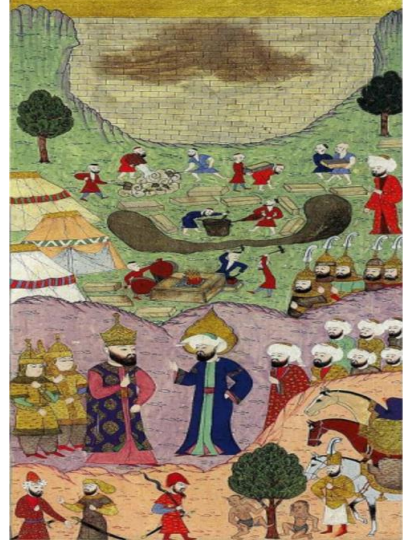
Keywords: Classical Turkish literature, iron, blacksmith, metaphor, world of meaning

Giriş

İnsanlık tarihinin en kritik materyali olarak nitelendirilebilecek olan demirin ilk defa nerede, nasıl bulunduğu bugün için kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte insan yaşamı için son derece önemli olan bu metal, kutsal metinlerde ve bütün dünya toplumlarının mitolojik anlatılarında kendine yer bulmuştur. Demir, gücünü sağlamlığından, eğilip bükülmez oluşundan alır. Onu ahşaptan, taştan, bakırdan, tunçtan ve eşya yapımında kullanılan diğer materyallerden daha değerli kılan da bu dayanıklılığıdır. Bu metalden yapılan güçlü silahlar ve dayanıklı araç gereçler insanlık tarihini kökten değiştirmiştir.

1. Kutsal Demir: Demir İle İlgili İnanışlar

İnsanlık tarihi değiştiren bu metalin dinî metinlerde kutsal varlıklarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçeveden olmak üzere demir *Kur'ân-ı Kerîm*'de üç farklı işleviyle yer almıştır. İlk olarak İsrâ suresinde kıyamet günü cansız cesede yeniden can verilip insanoğlunun yeniden diriltileceği anlatılırken cesedin sertliğini ve ruhsuzluğunu/cansızlığını ifade etmek üzere taşla birlikte mecazî anlamıyla kullanılmıştır¹. İkinci olarak Kehf suresinde Zülkarneyn'in Yecüc ve Mecüc'e karşı set inşa etmesi anlatılırken zikredilmiştir². Söz konusu seddin yapımı yazılı metinlere yansımış ve çeşitli eserlerde de resmedilmiştir (bk. Resim 1, Resim 2). Burada gerçek anlamıyla ve işleviyle kullanılan demirin sağlam ve dayanıklı oluşuna vurgu yapıldığı dikkati çekmektedir. Demirin üçüncü ve en çok gönderme yapılan işlevi ise silah yapımında kullanılmasıdır. İnsan, Mü'min ve Hac surelerinde doğru yoldan çıkıp küfre düşen insanların cehennem ateşiyle ve demirden yapılan kelepçe, halka, zincir, kamçı, topuz gibi silahlarla cezalandırılacağı bildirilmektedir³. Söz konusu ayetlerde demirin suçu ve suçluyu engelleme, cezalandırma üzerinden -ateşle birlikte- adaleti sağlama aracı olarak

Resim 1: Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih*, TSMK, H1321, 48b

¹ “Onlara şunu söyle: *İster taş olun, ister demir.*”, *Kur'ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/50.

² “Zülkarneyn, ‘... Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasında sağlam bir set yapayım. Bana demir kütleleri getirin!’ dedi. İki dağın arasını demir kütleleriyle doldurtup dağlarla aynı seviyeye getirince ‘Şimdi ateş yakın ve körükleyin!’ dedi. Demir yığınlarımı kor ateş hâline getirince de ‘Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim.’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf 18/95-96.

³ “Ama şunu unutmayın ki, biz kâfirler için zincirler, demir kelepçeler ve alevli bir ateş hazırladık.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, İnsan 76/4; “O zaman boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürüklenecekler.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Mü'min 40/71; “Onlar için ayrıca demirden kamçılar ve topuzlar vardır.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac 22/21.

konumlandırıldığı dikkati çekmektedir. Burada demirin onu elinde tutana güç veren ve düşmanlarına karşı galibiyet sağlayan bir unsur olarak takdim edildiği görülmektedir.

İslâm inancına göre demir, yeryüzüne Allah tarafından indirilmiştir. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'deki Hadîd (demir) suresinde “Allah'ın açık delillerle peygamberler gönderdiği ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitap ve mizan ile birlikte kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlar için fayda bulunan demiri de indirdiği” ifade edilmiştir⁴. Bu ayette de demirin -yukarıda değinilen- kuvvetli olma, fayda sağlama ve adaleti temin etme işlevleri vurgulanmıştır. İslâm âlimleri ayette geçen “indirdik” kelimesinden ne anlaşılması gerektiğiyle, dolayısıyla demirin dünyada nasıl var olduğuyla alakalı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede demirin dünyanın yaratılışı sırasında sıvı hâlde gökyüzünde dolaşırken soğudukça yarıklardan yer altına indiği, esasen su kaynaklı olup yağın yağmurla birlikte gökten yere inerek toprağa karışıp katılaştığı, yıldız çekirdeklerinde üretilip göktaşlarıyla dünyaya geldiği, Hz. Âdem'le birlikte Cennet'ten indirildiği, aslında toprakta bulunduğu ve Allah'ın insanlara onu işlemeyi öğrettiği gibi çeşitli yorumlar söz konusudur (Ayrıntılı bilgi için bk. Gezer, 2006; Sülün, 2009; Duran, 2012; Eker, 2022). XIV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî, kılıç ve kalemin münazarasını işlediği bir şiirinde yukarıdaki ayetin lafzına yer vermiştir. Kılıç, söz konusu şiirden alınmış olan aşağıdaki beyitte hammaddesi olan demirin *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilmiş [*enzelne'l-hadîd (biz demiri indirdik)*] olmasıyla övünmektedir⁵:

Resim 2: Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih*, Chester Betty, T 414, 108a.

Didi evvel fahr idiben kılıc kim ol benüm

Kim benüm-çün didi *enzelne'l-hadîd* ol Kirdgâr [Ahmedî, *Dîvân*, K XXV/2 (Akdoğan, y.t.y., s. 69)]⁶

Hadis kaynaklı metinlerde sıkça dile getirilen görüş, demirin yeryüzüne indirilirken Hz. Âdem'e verilen şeyler arasında yer aldığıdır. Taberî, cennetten indirilirken Hz. Âdem'e

⁴ “Andolsun ki biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Hadîd, 57/25.

⁵ Bu çalışmada mitolojik ve edebî metinlerden hareketle demire ve demircilik mesleğine ilişkin monografik bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli yüzyıllarda kaleme alınmış manzum ya da mensur farklı türlerdeki çok sayıda eser taranarak fişlenmiş ve bunlardan temsil vasfı en yüksek olan örnekler seçilerek metne dâhil edilmiştir.

⁶ Çalışmaya alınan örneklerin nazım şekillerini göstermek amacıyla kullanılan kısaltmalar ile bunların açılımları şu şekildedir: G: gazel, K: kaside, Mf.: müfred, Muh.: muhammes, Th: tahmis, Tkb.: terki-bend.

Hacerü'l-Esved, Hz. Musa'nın asası ve saban ile gerekli başka bazı eşyalar verildiğini kaydeder⁷. Sonradan örs, çekiç ve kerpeten de indirildiğini söyler (Taberî, 1991, C. I, s. 163). Hindî Mahmûd da *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında dünyaya indirildiği sırada Hz. Âdem'in yanında başka şeylerin yanı sıra saban demiri ile ateş yakmak için kullanacağı bir demir parçasının da bulunduğu belirtir:

Ve bir saban demüri bile gelmiş
Getürmüş Cebre'îl od taş demürle [Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 795/a, 810/a
(Karataş, 2013, s. 243, 244)]

Dinî metinler gibi mitolojik anlatılarda da demirin gökyüzü ile ilişkilendirildiği ve ona kutsallık atfedildiği görülmektedir. Farklı mitolojilerde gökyüzünden gelen bu metalin bir tanrı ya da tanrıya eş bir güç olarak takdim edildiği dikkati çekmektedir. Tespit edilebildiği kadariyle dünya dillerinde demir anlamını taşıyan en eski sözcük, "gök" ile "ateş" piktogramlarından oluşan ve genellikle "gök metal" ya da "yıldız-metal" biçiminde tercüme edilen Sümerce "an.bar" kelimesidir (Eliade, 2003, s. 23).

Çeşitli Türk boylarına ait sözlü ve yazılı anlatılarda demirin mitolojik metinlerdekine benzer şekilde kutsal bir unsur olarak yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı Kırgız, Yabaku, Kıpçak vb. Türk boylarında demiri kutsama ve demir üzerine and içme gibi âdetlerle (İnan, 1986, s. 84; Çeribaş, 2007, s. 115) yabancı elçilerin sınırdan geçerken kızgın demirin üzerinden atlatılması, kötücül bakışın olumsuz etkilerinden kurtulmak için kurşun dökülmesi (Gökalp, 1976, s. 38) gibi ritüellerin varlığı metalin ve özellikle de demirin Türklerdeki karşılığı hakkında fikir verecek nitelikte örneklerdir. Demirle ilgili en dikkat çekici husus, Türklerin onu evrenin temel unsurlarından biri olarak kabul etmeleridir. Genel kabule göre evreni oluşturan dört temel unsurun (anâsır-ı erbaa) "hava, su, ateş ve toprak" olduğuna inanılırken Türklerde bu unsurlar "su, ateş, ağaç ve demir" şeklini almıştır. Demiri evreni oluşturan temel unsurlardan biri olarak kabul etmeleri, söz konusu metalin kutsallığı yanında Türklerin günlük hayatındaki başat rolüyle ilişkili olmalıdır. Nitekim göçebe olarak yaşadıkları dönemlerde savaş aletlerini, en önemli ulaşım araçları konumundaki atların nallarını, koşum takımlarını demirden yapan Türkler, yerleşik hayata geçtikten sonra da tarım aletleri yapmak için demire ihtiyaç duymuşlardır.

2. İlahi Demirci: Kutsal Metinlerde, Mitolojik Anlatılarda ve Edebî Eserlerde Demirin İşlenmesi

2.1. İnsanın Demiri İşlemeyi Öğrenmesi

İnsanlığın tekâmülü için kritik öneme sahip olan demirin ne zaman ve nasıl bulunduğu bilinmediği gibi ilk defa nerede, ne zaman, kimin tarafından, nasıl işlendiğine dair kesin bir bilgi de bulunmamaktadır. Arkeolojik araştırmalara göre insanoğlunun demiri işlemeyi öğrenmesi coğrafyaya ve topluma göre farklılık göstermiş, demirin sistematik bir

⁷ Hz. Âdem'le birlikte yeryüzüne indirilen eşyalar hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Taberî, 1991, C. I, s. 161-168; Duran, 2012, s. 189-190.

şekilde işlenip eşya yapımında kullanılması ise adını verdiği Demir Çağı'nda gerçekleşmiştir. Demir Çağı'nın coğrafyaya, topluma göre farklılık göstermekle birlikte geleneksel sınıflama çerçevesinde MÖ 1200 yıllarında başladığı kabul edilmiştir (Güran, 2004, s. 70). İnsan eritme ve ergitme teknolojisini keşfetmeden evvel metalleri şekillendirme teknolojisini keşfetmiş ve tabiatla bulduğu bakır, altın ve meteor menşeli demiri döverek şekillendirmiştir. Bununla birlikte meteoritlerin kullanımı tam bir demir çağını başlatacak kadar değildir. Bu süre boyunca az bulunan bu metalin kullanımı çoğunlukla ritüel amaçlıdır. İnsanoğlunun yaşamında yeni bir aşamanın, metal çağının başlaması için madenlerin eritilmesinin keşfedilmesi gerekmiştir (Fathalizade, 2010, s. 34-35). İlkçağ'da (MÖ 3200 - MS 375) çok nadir bulunan demir, günümüzdeki altın kadar değerli bir madendir.

Bazı araştırmacılar demirin silah yapımında kullanımını MÖ 3000'li yıllara tarihlendirmektedirler. Yakın Doğu ve Güney Avrupa'da ise demir silahların yapımına MÖ 1200-1000 yılları arasında başladığı görülmektedir (Duymuş, 2011, s. 35). Bu tarihlerden önce Kenan bölgesinde demirin bilinmediği, silah yapımında kullanılmadığı ancak Suriye'nin kuzey kesiminde bulunan Anadolu Hattilerin ve Filistinlilerin demiri işledikleri ve kimseyle paylaşmadıkları bu zanaati baskılar sonucunda başkalarına öğretmeye mecbur kaldıkları rivayet edilmektedir. Oysa Herodotos'un çağdaşı olan Miletli Hekatey, ilk demir silahın Saka/İskit Türklerinin (MÖ VIII.–MS II. yüzyıllar) kağanı olan Sanevn tarafından hazırlandığından söz etmektedir. Thukydides'e göre demirin mucidi Sakalar/İskitler olmalıdır. Nitekim askerî teçhizatlarında demiri çokça kullandıkları bilinen Saka/İskit Türklerine ait MÖ IV. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilen 100 adet demir ok ucu bulunmuştur. MÖ I. binyılın ilk yarısından itibaren Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük madenci topluluğu olan Urartular, Doğu Anadolu bölgesindeki bakır, kurşun, gümüş yatakları yanında zengin demir madenlerini de işletmişlerdir (Tural, 2020, s. 73-74).

2.2. Kutsal Metinlerde Demirciler

Tevrat'ta demirin işlenmesine ilişkin bazı bilgiler yer almaktadır. Ömer Faruk Harman, *Tevrat*'ın Türkçe tercümesinde Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil'in isminin "Kâin" olarak geçtiğini ve kelimenin İbrânicedeki şeklinin "Kâyin" olduğu bilgisini verir. Kelimenin kökünün "kyn" olması hâlinde "maden içinde çalışan, demirci" anlamını ifade edeceğini, Ârâmicedeki "kainâyâ" ve Arapçadaki "kayn" kökleriyle birleşeceğini belirtir. Bu durum, demiri ilk işleyen kişinin Kâbil olabileceğine işaret etmektedir. Yine *Tevrat*'a göre (Tekvîn, 4/16-22) Kâbil'in Nod diyarına giderek orada bir şehir kurduğunu, torunlarından Tubal-Kâin'in tunç ve demir işlediğini, Kâbil'in yeryüzünde medeniyeti ilk başlatan soyun atası olduğunu aktarır (Harman, 1996, s. 376-377). Taberî de bazı rivayetlerde yeryüzünde ilk defa demir ve kurşun çıkarıp işleyen kişinin Kâbil'in üçüncü kuşaktan torunu Tubelkin olduğunu belirtir (Taberî, 1991, C. I, s. 217).

İslâm inancına göre ise Hz. Âdem ile Havvâ, Cennet'ten çıkarılıp yeryüzüne indirilirken kendilerine dünyada kullanmaları için bazı eşyalar verilmiş, yaşamaları için gerekli olan bazı ilimler ve bilgiler öğretilmiştir. Bu çerçevede demiri ilk kez işleyen kişinin ilk insan

ve ilk peygamber olan Hz. Âdem olduğuna inanılır. Taberî, Allah'ın Hz. Âdem ve Havvâ'yı yeryüzünde yiyeceğin ve içeceğin kıt olduğu bir yere indirdiği, karınlarını doyurabilmeleri için de Âdem'e demirciliği ve ekin ekip biçmeyi öğrettiği bilgisini vermektedir. Rivayete göre Hz. Âdem, indiği dağın üzerinde ateş yakmak için elindeki çekiçle etraftaki kurumuş ağaç dallarını kırar. Kırdığı dalları yerden biten bitkilerden biri zannettiği kazık gibi duran bir demir parçasının üzerine yığar ve Cebrail'in getirdiği taş ile demiri birbirine vurarak ateş yakar. Ateşin sıcaklığıyla eriyen demirden bir bıçak yapar ve işlerini görmek için bu bıçağı kullanmaya başlar. Daha sonra bu demirden bir de fırın yapar (Taberî, 1991, C. I, s. 163, 165, 166).

Hindî Mahmûd da *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişi hakkında bilgi vermiştir. Buna göre bir melek eşliğinde yeryüzüne inen Hz. Âdem'e binalar yapması ve dünyaya yerleşmesi için vahiy gelir. Sonrasında Cebrâil ona bir buğday tanesi, iki öküz ile bir demir saban getirir ve demir sabanı kullanarak ekip biçmesini söyler. Cebrâil'in getirdiği eşyaları gören Hz. Âdem ise "Ben Cennet'i bunlar için terk ettim." diyerek yaşadığı düş kırıklığını ve pişmanlığı ortaya koyar:

O dem vahy eylemiş Âdem'e Sübhân
Bu yeryüzünde bünyâd ko hemân ân

Yapa zürriyyetün dahî binâlar
Bu emrüm olduğına inanalar

Yapar Âdem bir ev bâ emr-i Yezdân
Ol evi idinür Havvâ'yla evtân

Getürmüş Cebre'il bir dâne bugday
İki öküz dahî birbirine tay

Ve bir saban demüri bile gelmiş
Dimiş Âdem başuma düşdi bu iş

Bakup Âdem görüp bunları dir ki
Bular çün eyledüm Cennâtı terki

Neye getürdün iy Cibrîl bunı sen
Dimiş eküp biçüben bunı yi sen

Senün ogullarınun rızkıdur bu
Eküp biçüp şu sudan elini yu
(Karataş, 2013, s. 242-243)]

[Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 791-798

Hindî Mahmûd, Cebrâil'in Hz. Âdem'e taş ve demir yardımıyla kömürü tutuşturup ateş yakmasını ve demiri işlemesini öğrettiği bilgisini vermiştir (İlgili beyitler için bk. "Demirci Ocağı ve Ateş" başlıklı bölüm). Ateşte yumuşattığı demirden ilk olarak bıçak yapan Hz. Âdem daha sonra çekiç, kıskaç (kıskaç), örs, balta, saban gibi eşyalar imal etmiştir:

Düzer evvel bıçak Âdem Nebî'dir
Bıçakçılara oldı bilinüz pîr

Düzeldür baltayı saban demürin
Gedâ eyler Hudâ görün emîrin

Vehib ibni Münebbih'den mesâ'il
Mukaddem çekic u kısacdı kâ'il

Kısacdan sonra örs andan saban dir
Giriftârdur bilün yoldan sapan dir
818 (Karataş, 2013, s. 244-245)]

[Hindî Mahmûd, *Kısas-ı Enbiyâ*, 815-

Demirle ilişkilendirilen bir diğer peygamber de Hz. Dâvûd'dur. *Kur'ân-ı Kerîm*'deki bir ayette Allah'ın Hz. Dâvûd'a demiri işleme yeteneği verdiği bilgisi yer almaktadır⁸. Rivayete göre; Hz. Dâvûd âdeti üzere tebdil-i kıyafet edip halk arasında dolaşırken insan suretine girmiş bir melek, geçimini devlet hazinesinden karşıladığını söylemiş ve bu konuda kendisini uyarmıştır. Bunun üzerine Hz. Dâvûd geçimini temin edebilmesi için Allah'tan kendisine bir kazanç yolu ihsan etmesini isteyince ona demiri işleme ve zırh yapma sanatı öğretilmiştir⁹ (Karabacak, 2018, s. 200). Esasen Allah tarafından Hz. Dâvûd'a üç haslet verilmiştir ki bunlardan ilki ses güzelliği, ikincisi el ile demiri şekillendirebilme becerisi ve üçüncüsü de korkusuzluktur¹⁰:

Hudâ Dâvûd'a üç haslet müyesser
İdüpdür nakl olnur dinle püser

Ki evvel hûb nefes virmiş o Yezdân
Zebûr okusa halk olurdu handân

Hevâda saf dutup dinlerdi her murg
Yoluna vire cân dilerse Sî-murg

İkinci virdi kuvvet Hayy u Kayyûm
Demür elinde anun oldı dir mûm

Üçüncü korku virmemiş ana Hak

Niçe şehleri katl itmişdür el-hak [Hindî Mahmûd, *Kısas-ı Enbiyâ*, 5921-5924
(Karataş, 2013, s. 652)]

Hz. Dâvûd'un demiri eliyle yumuşatması farklı bağlamlarda şiirlere de konu olmuştur. Azmizâde Hâletî, *Sultân Ahmed Hân'a Virilen Temmûziyedür* başlıklı temmuziyye kasidesinin girişinde güneşin sıcaklığını anlatmak için mucize olarak tanımladığı Hz. Dâvûd'un eliyle demiri yumuşatmasına telmihte bulunmuştur:

⁸ "Biz Dâvûd'a tarafımızdan büyük bir lutufta bulunduk: 'Ey dağlar! Onunla beraber tesbih edin. Ey kuşlar, siz de!' buyurduk. Demiri onun için yumuşattık.", *Kur'ân-ı Kerîm*, Sebe 34/10.

⁹ Hz. Dâvûd'un demiri işlemesi ve bunun edebî eserlere yansması konusunda bk. Atik Gürbüz, 2020.

¹⁰ Hz. Dâvûd hakkındaki beyitlerde *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen "Ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik." (*Kur'ân-ı Kerîm*, Sâd 38/20) ve "Biz ona demiri yumuşattık." (*Kur'ân-ı Kerîm*, Sebe 34/10) mealindeki ayette atıfta bulunulmuştur.

Nerm idüp şem‘-sıfat âheni tâb-ı hurşîd

Gösterür mu‘cize-i Hazret-i Dâvûd’ı zamân [Hâletî, *Dîvân*, K 14/8 (Kaya, 2017, s. 110)]

Münîrî de Hz. Dâvûd’un mucizesine telmihte bulunduğu aşağıdaki beyitte kalbini demir ile özdeşleştirmiştir. Nefsiyle mücadelesinde başarılı olmak için Hz. Dâvûd’un elinde demiri yumuşatması gibi kendisinin de (aşk ateşiyle) kalbini yumuşatması gerektiğini belirtmiştir:

Kalbüni mûm eyle yeter sana dahı ey Münîr

Hazret-i Dâvûd elinde âhen oldıyısıa mûm [Münîrî, *Dîvân*, G 202/6 (Ersoy, 2017, s. 319)]

2.3. Mitolojik Anlatılarda Demirciler

Demiri değerli kılan dayanıklılığı, bir yandan da onun şekillendirilmesinin önündeki en büyük zorluk olmuştur. Demirin işlenmesi ancak ateşte ısıtılıp yumuşatılmasıyla mümkündür. Bu sebeple mitolojik anlatılarda demiri işleyenlerin, tanrılar ya da tanrısal güce sahip olan yarı tanrı insanlar olduğu görülmektedir. Daima demirle birlikte anılan ateşin, demiri yumuşatacak kadar büyük bir güce sahip olduğu düşünülmüştür. Demirci ise hem ateşe hem de demire hükmeden güç olarak konumlandırılmıştır. Bu çerçevede mitolojik anlatılarda demir gibi demiri işleyen demircilerin de kutsiyet atfedilerek gökyüzü ile ilişkilendirildikleri, bir tanrı ya da tanrıya eş bir güç olarak algılandıkları gözlemlenmektedir. Bu çerçevede söz konusu metinlerde demircilik yaptığına inanılan, ateşle özdeşleşmiş, silah yapımında ve silahları korumakta ustalaşmış tanrılarla ya da tanrısal figürlerle karşılaşılmaktadır.

Demir anlamına gelen -bilinen- en eski kelimeye sahip olan Sümer mitolojisinde metalurji bilgisine sahip olan ve demirhanelerin tanrısı durumundaki Gibil, bir ateştir. Bu tanrı figürü bir yandan demirci ocağındaki ve tuğla fırınındaki ateş şeklinde şehirleri kuran yaratıcı güç olarak bir yandan da Mezopotamya’nın yakıcı yaz sıcaklığı biçiminde yıkıcı güç olarak tasavvur edilmiştir (bk. Black&Green, 2003, s. 84). Bu Sümer tanrısı Gibil, Babil’de Girru’ya dönüşür. Sınırsız bir bilgiğe sahip olduğuna inanılan Girru, silahların keskinliğini korumakla görevlidir. Ugarit mitolojisinde de sihirli silahlar üreten¹¹ Kothar-wa-Khasis adında bir zanaatkâr tanrı figürü görülür. Tüm zanaatkârların ve demircilerin koruyucusu olan tanrı, Mısır mitolojisinde Ptah iken Yunan mitolojisinde Hephaistos’tur. Doğduğunda çirkin olması sebebiyle annesi Hera tarafından istenilmeyen Hephaistos, deniz altındaki mağarasında metale şekiller vererek yalnızlığını gidermiştir¹². Başka

¹¹ Kothar-wa-Khasis, Baal’i “yagruş” (avlayıcı) ve “aymur” (vurucu) denen iki sihirli silahla donatır (Hooke, 1993, s. 100).

¹² Metal Ustası-Tanrı Hephaistos doğduğunda o kadar çelimsiz ve çirkin bir çocuktaki ki, ondan öğrenen annesi Hera, böyle bir çocuğa sahip olduğu için kendisiyle alay edilip utanç duyacağını düşündüğünden, bebeği tuttuğu gibi Olympos Dağı’ndan aşağı fırlattı. Ne var ki çocuk şans eseri, Thetis ve Eurynome’nin ona hemen yardım ettiği denize düştüğünden ölümcül veya kalıcı bir yara almadı. Bu iyiliksever tanrıçalar onu alıp denizin altındaki bir mağaraya sakladılar. Bu mağarada büyüyen Hephaistos yalnızlığını metale çeşitli şekiller vererek gidermeye çalıştı. Kendisini ölümden kurtaran tanrıçalara olan minnettarlığını onlara ustalığını

yeteneklerinin yanı sıra metalurji, ateş ve volkan tanrısı olarak da bilinen Hephaistos, Zeus'un sevgilisi Europa'yı korumakla görevlendirildiği Girit'te bronzu döverek denizi gözleyip yaklaşan gemilere taşlar fırlatan, denize girip ellerinden çıkardığı ateşle onları yakan dev Talos'u şekillendirmiş; tanrılara asa, kalkan, miğfer gibi çeşitli eşyalar yapmıştır (Graves, 2010, s. 105-107). Hephaistos'un Roma mitolojisindeki ismi Vulcanus'tur. Vulcanus, Etna yanardağının altında demir dövdüğü için bugün ondan mülhem olarak yanardağlara volkan adı verilmektedir (bk. Tok, 2007, s. 44). Slav mitolojisinde ateşin yaratıcısı ve hamisi olan Svarog aynı zamanda gökyüzü demircisi ve savaşçı bir tanrıdır (Dualı, 2022, s. 931). Fin mitolojisine ait *Kalevala Destanı*'nda demirci Ilmarinen, hem ev eşyalarını hem de savaş aletlerini biçimlendirme yeteneğine sahiptir (bk. Yerli, 2019, s. 42). Keltlerde ise Goibniu¹³, üç vuruşta bir kılıç yapması ile dikkati çeker. Goibniu'nun Galler'deki karşılığı tanrılar için sihirli silahlar tasarlayıp imal eden Gofannon'dur (Olding, 2019, s. 19). Hint mitolojisinde de tanrı Tvashtri, diğer tanrılar için silahlar ve arabalar tasarlar (Un, 2011, s. 92). Şinto'nun pirinç tanrısı İinari de kılıç ustalarını ve zanaatkarları korur (Cartwright, 2017).

Buraya kadar anlatılmaya çalışıldığı üzere mitolojik metinlerde demirin ve demiri işleme yeteneğinin tanrısal güçle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bütün metinlerde/anlatılarda başlangıçta sadece tanrısal güçlere ait olan demir ile demirin işlenmesine dair bilgi ve yeteneğin yine tanrısal güçler tarafından bir lütuf olarak insanlara verildiği bilgisi tekrarlanmıştır.

2.4. Eski Türklerde Demirciler

Eski Türklerde de demir gibi demiri işleyen demircilere de kutsallık atfedildiği görülmektedir. Demircinin kutsallığı, onlara bu yeteneğin doğrudan tanrı tarafından verilmiş/öğretilmiş olmasıyla ilişkilidir. Bu çerçeveden olmak üzere Saha Türklerinin Kut-Sür inancına göre gökyüzünün beşinci katında yaşayan Ulug Sorun-Tanrı, insana "sür" ile birlikte Şaman inancı, dil öğrenme yeteneği ve demiri işleme becerisi vermiştir (Gömeç, 1998, s. 191). *Kut-Sür*, "hayat-ruh, yaşama kudreti" anlamlarına gelmektedir (Kirişçioğlu, 2017, s. 234). Bu inanış çerçevesinde demirciliğe inanç kadar, iletişim kurma becerisi kadar, hatta yaşamın kendisi kadar büyük bir önem atfedildiği dikkati çekmektedir.

Yukarıdaki Kut-Sür inanışında olduğu gibi, birçok başka işleviyle birlikte din adamı konumunda bulunan ve kutsal güçlerle temas kurabilme yetkinliğine sahip olan şamanlarla demircilerin ortaklıkları olduğu görülür. Yakut Türklerine göre şaman ve demirci aynı yuvadandır. Demircileri himaye ettiğine inanılan koruyucu ruh, şamanlık yeteneği ile demircilik sanatını insanlara bağışlayan "Kıday Bahsı"dır. Orta Asya Türkleri arasında -örneğin Özbeklerde- şamanlığa yeni başlayanların, demircilerin koruyucusu

kullanarak yaptığı birbirinden güzel süs eşyaları ve o güne kadar eşi benzeri görülmemiş aletler hediye ederek gösterdi (Graves, 2010, s. 105).

¹³ Goibniu, İrlanda dilinde "demirci" demektir. Kelime folklorlarda "Gobhan (dülger)" olmuştur, Hristiyanlık da bundan "Kilisenin yapıcısı" anlamını çıkarmıştır (Hançerlioğlu, 2000, s. 172).

olarak bilinen Hz. Dâvûd'un duasını almak üzere Harezm'in güneyindeki eski bir kalede gecelemeleri gereklidir (Beydili, 2004, s. 156). *Manas Destanı*'nda Manas'ın demirciye "darkan" diye seslendiği dikkati çeker. Tarkan, Türklerde vezir, ordu komutanı anlamlarına gelmekle birlikte Moğollarda şamana "darkan/darhan" denilmektedir. Bağlamdan şamanın ve demircinin aynı olup kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır. Kazaklar lohusayı "albastı"dan korumak için çekiç ve bir demir parçası alıp "Demirci geldi, demirci geldi!" diye bağırırlar. Demircinin aletleri, şamanın davulu gibi kutsal kabul edilir. Demir ilk keşfedildiğinde demircinin büyücü olarak telakki edilmesi söz konusudur.

Türkler, ilahi güç atfettikleri demirciyi ataları olarak kabul ederler. Bu çerçevede Göktürkler, atalarının demirci olduğuna inanırlar. Esasen Türklerin ata olarak gördükleri Bozkurt'un ilk demirci olduğu inancı hâkimdir. Bu yüzden Türk milleti demiri ulu sayar (Beydili, 2004, s. 155). *Ergenekon Destanı*'nda demirci bir kahraman olarak yer almaktadır. Dört yüz yıl boyunca Ergene Kon dağında yaşayan Türkler artık buraya sığmaz olunca çıkacak bir yol aramaya başlarlar. Bir demircinin yol göstericiliğiyle demir cevherinin bulunduğu bir bölümü eriterek dışarı çıkarlar ve bu günü bayram olarak kutlarlar. Günümüzde Nevruz olarak kutlanan günün bu gün olduğuna inanılır:

...Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine toplandılar ve konuştular. "Atalarımızdan iştirdik, Ergene Kon'un dışında geniş ve güzel bir ülke varmış. Atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup öteki boylarla birlikte bizim uruğumuzu kırmış, yurdumuzu almış. Artık Tanrıya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak durumda değiliz. Bir yol bularak bu dağdan göçüp çıkalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla güreşiriz." dediler. Hepsi bu düşünceyi beğendi. Çıkmaya yol aradılar. Bir türlü bulamadılar. Bir demirci, "Ben bir yer gördüm, orada bir demir madeni var. Sanıyorum ki bir kattır. Onu eritsek yol buluruz." dedi. Gidip orayı gördüler; demircinin sözünü uygun buldular. Millete odun, kömür vergisi saldı. Herkes vergisini getirdi. Dağın böğründeki çatlağa bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler. Dağın tepesine ve öteki yanlarına da odun ve kömür yığıldıktan sonra deriden yetmiş körük yaptılar, yetmiş yere koydular. Ateşlediler; hepsini birden körüklediler. Tanrının gücüyle demir eridi. Bir yüklü deve geçecek kadar yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar [...] (Ercilasun, 2007, s. 445-446).

Bu kurtarıcı demirci motifinin kökleri oldukça eski çağlara dayanır. Demir dağın eritilip oradan yol açıldığı ve bu yolla ışıklı dünyaya girildiği gün, eski Türklerde ulusal ve dinî bayram sayılmıştır. İlkbaharda kağanın elindeki çekici zindan üzerinde bulunan kör demire vurmasıyla başlayan bu şenlik, bayram olarak kayıtlara geçmiştir. *Oğuz Kağan Destanı*'nda "Tömürdü" (Demirci) adlı ustanın demir kapıyı açması da *Ergenekon Destanı*'ni çağrıştırmaktadır (Beydili, 2004, s. 155). Söz konusu destandaki demir dağın eritilmesinin sembolik değeri olduğunu söyleyen Ebru Şenocak, kutsalın simgesi olan demir dağdan çıkmayı sağlayacak yolu *yüce birey/bilge demircinin* gösterdiğini ve bunun temizlenme ve dönüşme aracı olan erginleyici bir sınav olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir (2013, s. 2533).

Türk mitolojisinde demirci motifinin kimi zaman şeytani motiflere yakın olumsuz bir figür olarak tezahür ettiği de görülür. Tanrı Ülgen'e karşı çıkan Erlik, yer altına kurduğu atölyesinde demiri ateşte eritip örs üzerinde çekiçle döverek ürettiği çirkin kötü varlıkları insanların üzerine salar. Yeryüzünde yaşayan güzel ve iyi huylu insanların Tanrı Ülgen tarafından yaratıldığına; sureti bozuk, kötü huylu kişilerinse Erlik olduğuna inanılır (Gülensoy, 2017, s. 36). Kumandinlerin inanışlarına göre demircileri dünyaya gönderen, Tanrı Ülgen'in kızı ile aralık dünyadan olan şamanın evliliğinden doğan total Kurultay'dır. Bu bakımdan kimi anlatılardaki demirci figürleri total ve aksak olarak görülür (Beydili, 2004, s. 155).

2.5. Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde Demirciler

Evliya Çelebi; *Seyahât-nâme*'sinde demir, kömür, örs ve çekiç tutan demircilerin ve demir ile ilgili zanaat ehlinin hepsinin Hz. Dâvûd'dan çerâğ yaktığı, dolayısıyla pirlерinin Hz. Dâvûd olduğu ve "Dâvûdîler" olarak adlandırıldıkları bilgisini vermektedir. Bu çerçevede demir kayakçılar, kılıççılar, zırhçılar, mızrakçılar, hançerciler, bıçakçılar, bıçak kınıcıları, tüfenkçiler, tabancacılar, mihçular, çiviciler, kantarcılar, keserciler, burgucular, sapancılar, zerkûbyân (altın dövücüler) gibi örs ve çekiç kullanarak demir işleyen esnaf gruplarının gerçek pirinin Hz. Dâvûd olduğunu belirtmiştir. Bunlardan başka gerçek pirleri farklı olmakla birlikte demiri işlemeleri sebebiyle çilingir demircileri ve gemciler de Dâvûdîler zümresinden kabul edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Kahraman&Dağlı, 2003, C. I-2, s. 560-584, 613). Bıçakçıların piri ise -yukarıda anlatıldığı üzere- ilk bıçağı yapan Hz. Âdem'dir.

Evliya Çelebi, demir işleyen esnafların Hz. Dâvûd zümresinden olup seferlerde balyemez toplarla bütün mühimmat ve levazımatlar için çok gerekli olduğundan önemli olduğunu, bu sebeple de düğün merasimlerindeki geçit törenlerinde diğer meslek erbabından önce geçtiklerini belirtir. Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'de kaydettiğine göre; demirciler söz konusu törenlerde büyük arabalar üzerine minyatür demirci dükkânları inşa edip onu defne, erguvan ve başka çiçeklerle süslerler. Geçiş sırasında sekizer onar demirci bu dükkânda büyük çekiçlerle örsler üzerinde ritim tutarak demir döver. Omuzlarında demir çubuklar ve çekiçler bulunduğu hâlde yaya olarak geçen bazı demirciler de zaman zaman yol üzerine bir örs koyup hemen orada demir döverler ve "Dâvûdîyiz Dâvûdî" şeklinde bağırırlar (Kahraman&Dağlı, 2003, C. I-2, s. 567-568).

III. Murâd'ın şehzadesi Mehmed'in 1582 yılındaki sünnet düğününü anlatan, İntizâmî'nin kaleme alıp Nakkaş Osman'ın resimlediği *Sûrnâme-i Hümayûn*'da iki öküzün çektiği araba üzerine inşa edilmiş bir nalıncı dükkânı tasviri yer almaktadır (bk. Resim 3). Resmin merkezinde, platform üzerine yerleştirilmiş olan ve içinde ateş yanan bir demirci ocağı ile ocağın arkasına konumlandırılan körük yer almaktadır. Dükkânda çalışan ustalardan bazıları ocakta ısıtıp yumuşattıkları demirleri örs üzerinde çekiçle döverken bazıları da kalayı eritip demiri gümüş ve altınmış gibi kolaylıkla işlemektedir (Atasoy, 1997, s. 89). Yine aynı eserden alınan diğer resimde ise ustalar bakırı ısıtıp şekillendirerek çeşitli kaplar yapmaktadır (bk. Resim 4).

Resim 3: *Süvrnâme-i Hümayûn*, TSMK, H1344, 307a

Resim 4: *Süvrnâme-i Hümayûn*, TSMK, H1344, 255a

Suûdî'nin *Metâlî'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* adlı resimli fal kitabında demircilik; duvar delici, ateşbaz, ziftçi, hammal, lağımçı ve debbağ (derici) ile birlikte Zuhâl (Satürn) gezegeni ile ilişkilendirilmiştir.

Resim 1: Suûdî, *Metâlî'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*, Bibliotheque Nationale, Supplément Turc 242, vr. 32b-33a.

Bu ilişki, burçların ve gezegenlerin insanlara etkisi bağlamında oluşturulmuştur. Zuhâl yıldızı bazı eski Türk toplumlarında kutsal kabul edilmekle¹⁴ birlikte İslami döneme ait çeşitli kaynaklarda kötü huylarla/hasletlerle ilişkilendirilmiş olduğu, ona bakmanın gam ve keder getirdiğine inanıldığı görülmektedir¹⁵. Kelime anlamı olarak “en büyük uğursuzluk” manasına gelen “Nahs-ı Ekber” şeklinde isimlendirilmiş olması, Zuhâl ile ilgili olumsuz algının bir göstergesi mahiyetindedir. Bu noktada demircilerin olumsuz bir algıya sahip olan Zuhâl ile ilişkilendirildiği görülmektedir. İlk zamanlarda dünyayı şekillendiren kutsal güç olarak kabul edilen demirin ve demircinin alımlanmasına ilişkin bu değişim dikkat çekicidir. Bu durum, ilahi dinlerin etkisi yanında, gelişen teknik

¹⁴ Eski Türklerin de içinde bulunduğu Doğu inancına göre gök tarafından idare edilen yeryüzü, yedi iklime ayrılmaktadır. Bunlardan Hint diyarını kapsayan birinci iklim, Zuhâl gezegeni tarafından yönetilmektedir. Zuhâl'in renginin siyah olduğuna ve ak gümüşten olan yedinci kat gökte yaşadığına inanılmaktadır. Eski Türk toplumları ay ve güneş ile yıldızların koruyuculuğuna inanmışlar; Yakut ve Kırgızlar, Zühre (Venüs) ile Zuhâl'i (Satürn) kutsal saymışlardır (Kıyak, 2010, s. 191, 193).

¹⁵ Yedinci kat göğe hâkim olduğuna inanılan ve Nahs-ı Ekber (en büyük uğursuzluk) lakabıyla meşhur olan Zuhâl (Keyvan) yıldızının tabiatı aşırı derecede soğuk ve kurudur. Ahmaklık, cahillik, korkaklık, çocukluk, kindarlık, yalan, çekiştirme, gam, tembellik, kalın kafalılık ve zarar bu yıldızın özelliklerindedir. Yedinci iklimin kendisine mensup olduğu inanılan Zuhâl, çarşamba gecesiyle cumartesi gününün hâkimi ve siyah rengin sahibidir (Kam, 2008, s. 28).

imkânlarla bağı olarak demirin önceki dönemlere göre daha bol çıkarılması ve kurumsallaşan devlet mekanizması içerisinde gelişen esnaf örgütlenmesine paralel olarak toplumun bütün kesimlerinin demir eşyalara daha kolay erişebilmesiyle ilişkili olmalıdır. Demirin az sayıdaki seçkin insanın sahip olduğu bir güç olmaktan çıkıp herkesin ulaşabildiği sıradan bir madene dönüşmesiyle birlikte -muhtemelen dinî inanışların da etkisiyle- demir etrafında oluşan mitolojik anlatılar ve mitik imgeler zaman içinde unutulmuştur. Kutsallığı unutulmuş demirden geriye, işlenmesi zor ve şekillendirilmesi meşakkatli bir metal olduğu hakikati kalmıştır ki bu durum, demircilerin tanrısal vasıflarını kaybetmesine neden olmuş, demirciliğin de güce dayalı, yorucu ve zor bir meslek olarak alımlanmasına yol açmıştır.

Osmanlı dönemi edebî metinlerinde demirciler, kutsal vasıflarını kaybetmiş olmakla birlikte *Şehnâme* kaynaklı tarihî hüviyete sahip şahsiyetlerle ilişkilendirilmişlerdir. Bunlardan ilki, Kiyûmers'in torunu, Siyâmek'in oğlu olan Hûşeng'dir. İnanışa göre Hûşeng, demiri bulmuş ve ondan çeşitli aletler yapmıştır (Tökel, 2000, s. 176):

Cüdâ eyler serinden bîm-i tîgi hûş-ı Hûşenk'i
Aceb nermî verir darbı dil-i saht-ı Nerîmân'a [Vehbî, *Dîvân*, K 7/13
(Yenikale, 2017, s.y.)]

Şehnâme kaynaklı bir diğer demirci de Cemşîd'dir. Tahmurs'un oğlu, Pişdâdiyân sülalesinin dördüncü padişahı olarak bilinen Cemşîd, babasının ölümünden sonra tahta geçmiş ve öncelikle savaş aletleri yapmaya başlamıştır. Demiri yumuşatıp ondan kalkanlar, zırhlar ve silahlar imal etmiştir (Tökel, 2000, s. 125). Şiirlerde yer alan *Şehnâme* kaynaklı başka bir demirci de Gâve'dir. Gâve, Dahhâk'ın devrilip Ferîdûn'un tahta geçmesiyle sonuçlanan isyanın simgesi olmuştur (bk. Pala, 2004, s. 174; Tökel, 2000, s. 174). Nedîm de aşağıdaki beytinde söz konusu başkaldırının sembolü hâline gelen ve Farsların bayrak yapıp kutsal saydıkları Gâve'nin demirci önlüğüne gönderme yapmıştır. Ziyâ Paşa da bahtı sayesinde Gâve gibi sıradan bir demircinin Dahhâk gibi bir hükümdarın mülkünü perişan edeceğini belirtmiştir:

Kâmetin ham-keşte kılmakta Direfş-i Gâviyân
Râyet-i mansûrunun pîşinde dâ'im râ gibi [Nedîm, *Dîvân*, K 16/20
(Macit, 2017, s.y.)]

Bir abd-i habeş dehre olur baht ile sultân
Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perîşân (Ziyâ Paşa, *Harâbât*, Tkb. 7-1)

Kutsal metinlerdeki ve mitolojik anlatılardaki ilahi vasıflarıyla tanrısal güçlerini kaybeden demirciler, Osmanlı dönemi edebî eserlerinde zor bir iş yapan esnaf grubuna mensup sıradan insanlar olarak yer almışlardır. Reşad Ekrem Koçu, fabrika sanayii kurulmadan önce hammaddesi demir olan pek çok eşya ve aletin insan eliyle yapıldığı devirlerde demircilerin zamanımızdakinden çok daha büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir. Koçu, önemli olduğu kadar ağır ve yorucu bir meslek olduğunu belirttiği demirciliği şu şekilde tasvir eder: Daima ateş karşısında kömür ve demir tozlarına bulanılarak çalışılır; istenilen şekli vermek için ateşten nâr-ı beyzâ hâline gelmiş olan demir, örs üzerinde ağır

balyozlarla dövülür. Demircilik pazı kuvveti, beden takati, sağlam vücut yapısı isteyen bir meslektir. Bilhassa demir dövücüler, bu esnafın şehbaz yiğitleri olup ateş karşısında yarı çıplak çalışırlar. Koçu ayrıca ateş başında demir döven bir demirciyi tasvir eden IV. Murad ile Nefî'nin şu müşterek beytini aktarmıştır (1966, s. 4380):

Düşdü dâmân-ı dile bir şerer-i süz-efken
Aşk âhengeri zencîr-i cünûn işler iken

Şehrin güzelliklerini ve güzellerini anlatan şehrengizlerde esnaf, icra ettikleri mesleklerin terminolojisi kullanılarak klasik şiirin teşbihler dünyasına uygun bir şekilde tasvir edilmişlerdir. XVI. yüzyıl şairi Edincikli Ravzî, Edincik için söylediği şehrengizinde Mehemed Şâh isimli demircinin yanağını demiri bile yumuşatacak kırmızı ateşe benzetmiştir:

Biri âhenger Mehemed Şâh'dur ol yârı gör
Âheni nerm eyler âteş ol ruhi gül-nârı gör
Ko inâdı ârif ol dükkâna gel yalvarıgör
Küfr-i zülfi olmuş îmân ehlinüñ zünnârı gör
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehir-i İdincik ki var [Ravzî, *Dîvân*, Muh. 3/17
(Aydemir, 2017, s. 117- 118)]

Benzer söyleyişlere halk şiiri geleneğinde de rastlamak mümkündür (Örnekler için bk. Kaya, 2019). Bu çerçeveden olmak üzere, XX. yüzyılın başlarında yaşadığı düşünülen Rûzî'nin *Esnaf Destanı*'nda yukarıdakine benzer bir demirci tasviri yer almaktadır. Tasvir, demirci dükkânında tek başına çalışan demirci ustası üzerine kurulmuştur. Usta, ocağı yakmış körüklemektedir ve bu sırada da yanan kömürlerden etrafa kıvılcımlar sıçramaktadır. Demirci dükkânına ait bu unsurları hayali için zemin olarak kullanan şair; demirciyi sevgiliyle, örsü sevgilinin gönlüyle, ocağı aşk ateşiyle ve körüğü de âşığın aşk ateşini arttıran sevgilinin edasıyla ilişkilendirmiştir. Yalım ateş bir güzel olarak tasavvur edilen demirci¹⁶, âşıklarına kıvılcımlar saçmaktadır. Yüreği örs gibi olan bu güzel, demircinin ocağı körüklediği gibi âşıkların aşk ateşini körüklemekte ve sevda ehline kıvılcımlar saçmaktadır:

Demirci güzeli bir yalım âteş
Ne örs yüreklidir ol mâh-ı dilkeş
Körükler ocağı istemez bir eş
Saçar kıvılcımlar ehl-i sevdâya (Kaya, 2019, s. 134)

Bazı metinlerde ise demircilere olumsuz anlamlar yüklendiği görülmektedir. Selanikli Meşhûrî, yaşadığı dönemde kıymetinin bilinmediğinden yakındığı aşağıdaki beytinde cevherin kıymetini ancak cevherden anlayanların bileceğini söylemekte, işi metalle uğraşmak olsa da demircilerin anlamayacağından yakınmaktadır. Burada demircilerin mücevherin değerini bilmeyeceklerine yapılan vurgu, bu meslek zümresine mensup

¹⁶ Klasik Türk edebiyatı geleneğinde çeşitli vesilelerle kendilerinden bahsedilen din büyükleri, devlet adamları, esnaf gibi şahısların şiirde bir sevgili gibi konumlandırılmaları ve sevgiliye ait unsurlarla tasvir edilmeleri sık görülen bir durumdur. Bu bağlamda Hz. Hüseyin ile ilgili benzer kullanımlar için bk. Atik Gürbüz, 2012.

kişilerin incelikten yoksun, kaba ve anlayışsız olduklarına işaret etmektedir. Şairin bunun “mesel” olduğunu bildirmesinden, demircilerin toplum nezdindeki izlenimlerinin bu düşüncenin atasözü hâline gelebileceği kadar uzun süreden beri böyle olduğunu göstermektedir:

Ne gam bilmezse ebnâ-yı zamân kadrini Meşhûrî
Meseldendir ki cevher kıymetin âhengerân bilmez [Meşhûrî, *Dîvân*, Mf. 21
(Aydemir&Çeltik, 2017, s. 183)]

2.5.a. Demirci Dükkânı

Toplumsal yapının önemli bir parçası olan ve tarihsel süreçte imajı farklılaşan demirciliğin mahiyeti en başından beri temelde hiç değişmemiştir. Mesleğin ana malzemesi demirdir ve bu demirin işlenebilmesi için hep aynı işlem basamakları uygulanagelmıştır. Demirci ocağındaki kömürler tutuşturulur, yanan ateş körükle harlanır, demir ateşe konularak ısıtılır, tavına gelince örsün üzerine konularak çekiç yardımıyla dövülür, istenilen şekli aldıktan sonra da su verilerek sertleştirilip sağlamlaştırılır. Bu işlem basamaklarının her biri demirci dükkânında gerçekleşir. Böyle olmakla birlikte demirci dükkânı çok az şiirde kendine yer bulmuştur. Ravzî kaleme aldığı şehrengizde, şiirin teşbihler dünyasında sevgili ile âşğın buluşma mekânı olarak tasavvur ettiği Mehemed Şâh’ın Edincik’teki demirci dükkânından söz etmiştir:

Biri âhenger Mehemed Şâh’dur ol yârı gör
Ko inâdı ârif ol dükkâna gel yalvarıgör [Ravzî, *Dîvân*, Muh. 3/17ac (Aydemir,
2017, s. 117)]

Demirci dükkânından farklı olarak mesleğin icrasıyla ilgili olan “demir, ocak, ateş, körük, örs, çekiç” gibi unsurlar, sahip oldukları belirgin özellikleriyle klasik şiir geleneğinin mecazlar ve teşbihler dünyasına uygun olarak daha çok şiirde yer almıştır. Demircilik mesleğinin icrası ilgili söz konusu unsurların şiirlerdeki belirgin işleniş biçimleri şu şekildedir:

2.5.b. Demir

Sert bir metal olan demir, bu sertliği dolayısıyla edebî metinlerde sevgilinin gönlünün benzetileni olarak yer almıştır. Yergi amacı taşıyan bu benzetmenin amacı, sevgilinin âşğâ karşı olan ilgisizliğini, duyarsızlığını ve acımasızlığını vurgulamaktır. Hâmî’nin aşağıdaki beyti söz konusu benzetmeye, benzer bir açıklama getirmektedir. Şair, âşğın ahlarını ve inlemelerini duymazlıktan gelip onlardan etkilenmeyen sevgilinin bu tutumunun ancak onun sert taştan ya da demirden bir kalbe sahip olmasıyla izah edilebileceğini düşünmektedir:

Sen büt-i sîm-ten binâgûşa irişmez âh enîn
Seng-i hârâdan mıdur sende o kalb-i âhenîn [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna*
Münâsib Eş‘âr, 5025 (Gürbüz, 2018, s. 978)]

Kalkandelenli Mu'îdî aşağıdaki beytinde yârin gönlünü soğuk bir demire teşbih etmiştir. Soğuk demir serttir, dolayısıyla eğilip bükülmesi, işlenmesi mümkün değildir. Demirin şekillendirilebilmesi için ateşte ısınması gerekir. Bir gönül de ancak aşk ateşiyle ısınıp yumuşayabilir. Ancak sevgilinin, aşkına karşılık vereceği konusunda hiç ümidi kalmayan Mu'îdî gönlüne ondan vazgeçmesini telkin eder:

Mu'îdî yumuşamaz çün gönli yârun
Sovuk âhen dögülmez kıl ferâgat [Mu'îdî, *Divân*, G 43/7 (Tanrıbuyurdu, 2018, s. 74)]

Bağdatlı Rûhî de sevgilinin soğuk demir gibi sert bir kalbe sahip olduğu belirterek rakibin o kalbi yumuşatmaya çalıştığını ama boşuna uğraştığını zira nasıl ki soğuk demir dövülmezse sevgilinin içinde aşk ateşi yanmayan kalbinin de yumuşamayacağını belirtir:

Ağyâr o kalb-i âheni nerm eylemek diler
Miskîni gör ki yok yire soğuk demir döver [Rûhî, *Divân*, G 212/1 (Ak, 2001, s. 444)]

Reşad Ekrem Koçu (1966, s. 4380) Rûhî'nin beytinde yer alan “soğuk demir dövme” ifadesinin “olmayacak bir iş için boş yere emek sarf etme” anlamında bir deyim olduğu bilgisini vermektedir. Türkçede demir etrafında oluşan pek çok atasözü ve deyim yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: demir almak, demir atmak, demir ayak, demir baş, demir bırakmak, demir çarık, demir değnek, demir gibi, demir leblebi (çiğneyene aşk olsun), demir yalayıp ateş püskürmek, demir yürekli, demire vurmak, demirlemek, yer demir gök bakır; demir ıslanmaz deli uslanmaz, demir paslanır deli uslanır, demir nemden insan gamdan çürür, demir tavında dilber çağında, demir tavında dövülür, demirciden kömür alınmaz, it demirciden ne alır, demircinin canı demirden berk (sert) gerek, emir demiri keser, eski pamuktan bez olmaz kötü demirden kılıç, güzel söz demir kapıyı açar, ham demir dövülmez, işleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar), sivri demir çuvalda durmaz, üvey ana ekmeği demirdendir tokmağı, yaddan sille (el yumruğun) yemeyen kendi pençesin (yumruğunu) demir sanır, yaramaz demirden yahşi kılıç olmaz (kötü demirden kılıç olmaz), yiğidin sözü demirin kertiği... (İlgili atasözleri ile deyimlerin anlamları ve manzum örnekleri için bk. Eyüboğlu, 1973). Demir ile ilgili kalıplaşmış sözlerin çokluğu, onun insanların gündelik yaşantısında ve toplumsal yaşamın sürdürülmesinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Bağdatlı Rûhî başka bir beytinde de sevgilinin gönlünü son derece sert bir taşa benzetmiştir. Öyle ki aşğın ah oku demiri bile delerken sevgilinin gönlüne tesir etmemektedir:

Kılmaz ol âfetün dil-i sengînine eser
Rûhî egerçi nâvek-i âhum demür deler [Rûhî, *Divân*, G 290/5 (Ak, 2001, s. 496)]

Âşığın ahının sevgilinin gönlüne tesir etmemesinin nedeni ahın zayıflığından değildir. Zira Ispartalı Kâbilî, yay kaşlı sevgilinin oklarından mustarip olan âşığın ah okunun son derece tesirli olup feleğin kat kat demirini delip geçtiğine dikkati çekmektedir:

Ol kemân-ebrû elinden bir kez âh itsem eger
Tîr-i âhum iy felek pûlâddan kat kat geçer [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, 571 (Gürbüz, 2018, s. 161)]

Ahının taşa bile tesir ettiği hâlde sevgiliyi etkilememesi karşısında tahammülü kalmadığı anlaşılan Kemâl Paşa da hayretini ve sitemini, sevgiliye hitaben “Allah sana ne demirden yürek vermiş!” diyerek ifade etmeye çalışmaktadır:

Taşlara kâr kılır itmez eser âh sana
Ne demürden yürek itmiş begüm Allâh sana [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, 4648 (Gürbüz, 2018, s. 904)]

Sevgilinin sert kalbinin yumuşamayacağını anlayan Ravzî, bütün ümidini sihir ve büyüye bağlamıştır. Demirciye teşbih ettiği sevgilinin üzerine kendisinin sihirli şiirleri okunsa (efsun okumak) kalbinin yumuşayacağını belirtmektedir. Ravzî bunu söylerken bir yandan da şiirlerinin büyüleyici güzellikte olduğunu vurgulayarak şairlik yeteneğini övmektedir:

Sengîn dilini nerm ider efsûn-ı şi'rûmi
Kim okısa o dil-ber-i âhenger üstine [Ravzî, *Dîvân*, G 478/4 (Aydemir, 2017, s. 327)]

Demirin benzetildiği tek gönül, sevgilinin gönlü değildir. Bazı şiirlerde âşığın gönlünün ve sinisinin de demire teşbih edildiği görülmektedir. Sevgilinininkinden farklı olarak övgü amacı taşıyan bu teşbihin temel amacı, âşığın aşkın zorluklarına katlanacak sağlam bir yüreğe sahip olduğunu vurgulamaktır. Bu çerçevede âşığın gönlü ve sinesi, sevgilinin cefa ve sitem oklarına siper olacak demir bir kalkan olarak tasavvur edilmiştir. Balıkesirli Zâtî aşağıdaki beytinde demir gibi sağlam bir yüreği olan âşığın gönlünün, sevgilinin kirpik oklarından korunmak için sinisini siper ettiğini belirtir:

Dil müjen oklarına sine tutar
Var demürden yüreği misl-i siper [Zâtî, *Dîvân*, G 158/1 (Tarlan, 1967, s. 158)]

XVI. yüzyıl şairi Bursalı Ferrûhî de Zâtî'nin hayalini pekiştirerek âşığın yüreği demirden olmasa sinisini sevgiliden gelen oklara siper edemeyeceğini ifade eder:

Tîrüne sine mi tutardı siper
Yüreği olmasa demürden eger [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, 570 (Gürbüz, 2018, s. 161)]

Bazı şiirlerde de sevgili ve âşığın dışında rakibin gönlü de demire benzetilmiştir. Zâtî'nin -tamamı aşağıda verilmiş olan beytin- bir mısrasında sevgilinin ilgisine mazhar olarak âşığın başında odlar yakan rakipleri demir gönüllü olmakla suçlamaktadır. Sevgilide

olduğu gibi yergi amacı taşıyan bu benzetme de rakibin acımasızlığına vurgu yapmaktadır:

Başumda ağıyar-ı âhen-diller odlar yaktılar [Zâtî, *Dîvân*, G 259/1b (Tarlan, 1967, s. 259)

Demir, şiirlerde aşk ilişkisi dışında farklı bağlamlarda sertliği, sağlamlığı ve dayanıklılığı karşılamak amacıyla da kullanılmıştır. Muvakkitzâde Pertev'in şairliğini övmek amacıyla kaleme aldığı aşağıdaki mısralarda demir, şairin irade gücünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Şair, Ferhat'ın Bî-sütûn'u kazmayla delmesine telmihte bulunup zorluğu daha da arttırarak Bî-sütûn dağı demirden olsa bile kendisinin kalemine dayanamayacağı ifade etmiştir:

Şîr-i merdem yâd ayak basmak ne mümkün bîşeme
Âhen olsa Bî-sütûn-ı gam tayanmaz tîşeme
Hâsılı üstâd-ı nazmeme söz bulunmaz pişeme [Pertev, *Dîvân*, Th. XXXI/6abc (Bektaş, 2017, s. 385)]

2.5.c. Demirci Ocağı ve Ateş

Demirci dükkânının en önemli unsurlarından biri, demire şekil vermeyi mümkün kılan yumuşatma işleminin gerçekleştirildiği demirci ocağıdır. Bu ocak, içerisinde yıllarca ateş yandığı ve yıllar içinde pek çok kez demir ısıtılıp yumuşatıldığı hâlde kendisinin bir zarar görmemesi dolayısıyla dikkati çekmektedir. Osmanlı dönemine ait çeşitli resimlerdeki çizimlerden demirci ocağının dikdörtgen, altıgen, dikey silindirik gibi farklı formlarda yapıldığı görülmektedir. Aşağıda Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't-Tevârih*'inden alınmış olan ve İskender-i Zülkarneyn'in Yecüc ve Mecüc'e karşı set inşa ettirme sürecini tasvir eden resim (bk. Resim 6) ile *Sûrnâme-i Hümayûn*'daki nalıncı (bk. Resim 7) ve bakırcı (bk. Resim 9) esnaflarının geçişini gösteren resimlerde farklı biçimlerdeki demirci ocakları etrafında çalışan ustalar görülmektedir:

Resim 6: Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih*, TSMK, H1321, 48b

Resim 7: *Sûrnâme-i Hümayûn*, TSMK, H. 1344, 307a

Demirci ocağı, şiir dilinde de bu dayanıklılığı sebebiyle çeşitli unsurların benzetilene olarak ve genel olarak olumsuz çağrışımlarla yer almıştır. Vezîr-i Azam Mehmed Paşa'ya hâlini arz eden ve inayet bekleyen Azmizâde Hâletî, içinde bulunduğu durumu anlatırken

demirci ocağı ile sinesi arasında ilişki kurmuştur. Şairin yanık gönlü gam oklarının peykanlarıyla öyle dolmuştur ki görenler onu demirci ocağına benzetmişlerdir:

Şöyle pürdür tîr-i gam peykânlarından kim gören
Sîne-i sûzânı sandı küre-i âhengerân [Hâletî, *Dîvân*, K 37/19 (Kaya, 2017, s. 159)]

Nedîm, Sadrazam Damad İbrahim Paşa için yazdığı bahâriyye kasidesinde de Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesine telmihte bulunarak Paşa'nın cömertliği karşısında demirci ocağının gül bahçesine döneceğini söyler:

Ebr-i cûdunda var ol feyz ki reşhinden onun
Gül olup küre-i haddâd gülistâna gelir [Nedîm, *Dîvân*, K 14/17 (Macit, 2017, s.y.)]

Ateş; yemek pişirme, ısınma ve bir ışık kaynağı olarak karanlığı aydınlatıp geceyi yaşanılabilir kılma gibi insanların temel ihtiyaçlarını karşılama yanı sıra, insanlığın tekâmülü için önemli bir merhale olan sert metali işlemeyi mümkün kılması bakımından da önemli bir güçtür. Çeşitli toplumların mitolojilerinde ateşin insanlara tanrılar tarafından hediye olarak verildiğine dair anlatılar yer almaktadır. Bazı dinî kaynaklarda da ateşin ilahi kökenli olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Hindî Mahmûd, Allah'ın emriyle cehennem ateşinin rahmet suyuyla yetmiş kez yıkandıktan sonra Cebrail'in onu Hz. Âdem'e getirdiği bilgisini vermektedir:

...
Tamudan çıkmış oddur bu bilürsin
O yetmiş kez yunup rahmet suyuyla
Getürdüm sana Allâh buyruğuyla [Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 812b-813 (Karataş, 2013, s. 244)]

XV. yüzyıl şairi Antepli İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâmesi*'nde yıldırımın oluşumunu anlattığı bölümde ateşin yakılışı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre çakmak taşı demire dokununca kıvılcım ortaya çıkar:

Nite kim tokına kaddâhe taşa
Gelür bir od ara yirde rişâşe
Şol od kim hâsıl olur bu eserden
Demürden mi çıkar yâhûd hacerden [İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*, 1368-69 (Altun, 2018, s. 83)]

Hindî Mahmûd da ateş yakma gereçleri, bunların nereden geldiği ve dünyadaki ilk ateşin nasıl yakıldığı hakkında bilgiler aktarır. Bu göre; Cebrâil Cennet'ten çakmak taşı, demir ve kömür getirmiş ve Hz. Âdem'e bunları kullanarak ateş yakmayı öğretmiştir. O da öğrendiği şekilde demiri çakmak taşına vurarak kavı (kurumuş hâldeki ağaç kabuğu ya da bir tür ağaç mantarı) tutuşturmuş, kavdaki ateşle de yine Cennet'ten gelen kömürü

tutuşturmuş ve böylelikle yeryüzündeki ilk ateşi yakmıştır. Sonrasında da Allah'ın verdiği bu nimet için gözyaşı dökmüştür:

Getürmüş Cebre'îl od taş demürle
Bularla hâsıl olur hem kömürle

Dir Âdem'e bularla olur işün
Demüri taşa urmağa dürişün

Çıkar od taş u demürden görürsin

...

Urur Âdem demüri taşa ol dem

Çıkar od kav yakar gözi döker nem
811, 812a, 814 (Karataş, 2013, s. 244)]

[Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 810,

Ateşle ilgili bu unsurların şiirlerde çeşitli şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Zâtî aşağıdaki beytinde rakiplerin sevgiliyi kolayca elde edip âşğın başına odlar yaktıkları yolundaki hayali için “bir çakım kav” deyimini kullanarak demirle çakmak taşının bir kez çakmasıyla kavın tutuşup alev almasını zemin olarak kullanmıştır:

Bir çakım kavdur diyü ol bağı taşa çakdılar

Başuma ağyâr-ı âhen-diller odlar yakdılar [Zâtî, *Divân*, G 259/1 (Tarlan, 1967, s. 259)

Demirci dükkânlarındaki ocakta yüksek sıcaklığa sahip ateş yanar. Demir, bu yüksek sıcaklıktaki ateşte şekil verilebilecek yumuşaklığa ulaşana kadar ısıtılır ve sonrasında dövülerek insanlar için faydalı bir araç gerece dönüştürülür. Şeyhülislam Yahyâ'nın aşağıdaki beytinde ateşin bu dönüştürücü gücüne vurgu yapılmıştır. Âşık değilken bir demir gibi sert olan insan gönlü, içinde aşk ateşinin yanmasıyla bir demirci ocağı hâline gelir ve o ateş yandıkça başkalaşır:

Bir âhen-i serd idi dil âşık degülken şimdi ol

Dükkân-ı âhengerdeki kânûn-ı sûzân kendidür
y.t.y., s. 89)]

[Yahyâ, *Divân*, G 64/2 (Kavruk,

2.5.ç. Körük

Demirin işlenebilmesi için yumuşaması, yumuşayabilmesi için de yüksek sıcaklıktaki ateşte belirli bir süre ısıtılması gerekir. Bunun için demirci ocağında yanan ateşin önce istenilen sıcaklığa ulaşabilmesi, sonrasında da demirci demire şekil verene kadar uzunca bir müddet aynı sıcaklıkta kalması önemlidir. Zira ısınması uzun süren demirin şekillendirilmesi de uzun zaman almakta, bu süreçte metalin tekrar tekrar ısıtılıp dövülmesi gerekmektedir. Yukarıda

Resim 8: *Sûrnâme-i Hümayûn*, TSMK, H1344, 255a

anlatıldığı üzere demirin çakmak taşına çarpmasıyla ortaya çıkan kıvılcımlar kavın alev almasını sağlar, bu alevler de kömürü tutuşturur. Kömür tutuşunca ateşin yanmaya devam etmesi içinse körük kullanılır. Zira yanmanın gerçekleşebilmesi için oksijen gereklidir ve bu oksijen de demirci ocağının yanına yerleştirilmiş olan körüğün üflediği havayla sağlanır. Körükten gelen havayla ateş harlanır ve daha kuvvetli bir şekilde yanmaya başlar. Bu sırada etrafa kıvılcımlar saçılır. Rûzî, *Esnaf Destanı*'nda yer alan -ve tamamı yukarıda alıntılanmış olan dörtlükteki- "Saçar kıvılcımlar ehl-i sevdâya" (Kaya, 2019, s. 134) mısrasında bu duruma gönderme yaparakyalım ateş yakıcı bir güzelliğe sahip olan sevgilinin, aşk ateşini körüklediği sevdâ ehline kıvılcımlar saçtığını ifade eder.

Ocağın büyüklüğüne göre körüğün büyüklüğünün ya da sayısının değişebildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı döneminde kaleme alınmış çeşitli eserlerde yer alan resimlerdeki demirci körükleri oldukça büyük boyutlarıyla dikkati çekmektedir. Rûzî'nin "Körükler ocağı istemez eş" (Kaya, 2019, s. 134) mısrasında demircinin, yanına başka birisini istemeyip körüğü tek başına çalıştırdığı belirtilmektedir. Mısradaki "eş istemez" vurgusu da iki kişi tarafından çalıştırılan çift taraflı büyük bir körüğün veya iki ayrı körüğün bulunduğuna işaret etmektedir.

2.5.d. Örs, Çekiç ve Kıskaç

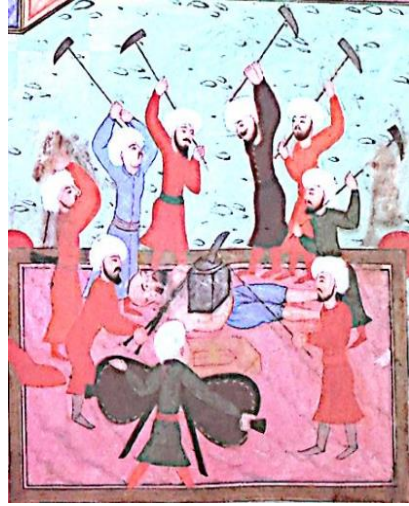
Ateşte ısınan demirin bir alete, eşyaya ya da silaha dönüşebilmesi için demircinin onu şekillendirmesi gerekir. Yapılacak ürünün mahiyetine göre bir hayli uzun ve meşakkatli olabilen bu şekillendirme sürecinde çeşitli araç gereçler kullanılır. Bunların en temel olanları; sıcak metali tutmak için kullanılan kıskaç, metalin üzerine konulduğu örs ve dövme işlemini yapmak için kullanılan çekiçtir. Kutsal metinlerde ve mitolojik anlatılarda demir, demircilik ve ateş gibi demiri işleme sürecinde kullanılan örs ve çekisin de ilahi güç(ler) tarafından insanlara verildiği bilgisi yer almaktadır. Taberî, demire şekil vermek için kullanılan örs ve çekicinin Cennet'ten indirilip Hz. Âdem'e verildiğini kaydeder (1991, C. I, s. 163). Hindî Mahmûd'un Vehb ibn Münebbih'ten aktardığına göre ise Hz. Âdem, bıçak yaptıktan sonra demiri işlemek için gereken çekiç, kıskaç (kıskaç) ve örsü yapmıştır:

Vehib ibni Münebbih'den mesâ'il
Mukaddem çekic u kısacdı kâ'il

Kısacdadan sonra örs andan saban dir
Giriftârdur bilün yoldan sapan dir
818 (Karataş, 2013, s. 244, 245)]

[Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 815,

İntizâmî Surnâmesi'nde yer alan ve esnaf alaylarının geçişi sırasında yapılan sıra dışı bir gösteriyi tasvir eden resimde (bk. Resim 9) bu araç gereçlerin tamamı ve kullanılış biçimleri görülmektedir. Nurhan Atasoy'un Löwenklaw'dan aktardığına göre; kazancılar esnafının geçişi sırasında ufak tefek yapıları bir adam, şaşılacak, hatta inanılmayacak bir iş yapmış, yere serilen kötü bir ceketin üzerine sırt üstü yatarak göğsünün üstüne dört köşeli bir örs koydurmuştur. Daha sonra örsün üzerine bir parça bakır yerleştirilmiş ve yedi kuvvetli adam büyük çekiçlerle bu bakırı levha hâline getirmiştir. *Sûrnâme*'de "Demirden dağa vursalar yamyassı ederler." diye övülen bu ustalar, herkesi çok şaşırtan inanılmaz bir gösteri sunmuşlar, "Yâ Settâr! Sen dur." şeklinde birbirlerine haber vererek dövdükleri bakırdan bir tepsi imal etmişlerdir (Atasoy, 1997, s. 73). Bu tasvirde görüldüğü üzere ustalardan biri körükle ateşi canlı tutarken bir usta kısaçla bakırı örsün üzerinde sabit tutmakta ve yedi usta da ellerindeki çekiçleri sırayla bakıra vurarak onu şekillendirmeye çalışmaktadır.

Resim 9: *Sûrnâme-i Hümâyûn*, TSMK, H1344, 254b

Demir gibi sert bir metali şekillendirmede kullanılan bu araç gereçler, bazı belirgin özellikleriyle şiir diline girmiştir. Üzerinde uzun zaman boyunca pek çok kez sıcak demir dövülüp şekillendirildiği hâlde kendisi değişmeyip şeklini koruyan örs, bu sağlamlığı sebebiyle şiirin mecazlar dünyasında yer almıştır. Rûzî, âşîğın aşkına, ızdırabına, feryat ve figanlarına kayıtsız kalan sevgilinin bu tepkisizliğini, umarsızlığını ve acımasızlığını ifade etmek için onun örs yürekli bir demirci güzeli olduğunu ifade etmiştir:

Ne örs yüreklidir ol mâh-ı dilkeş (Kaya, 2019, s. 134)

Ravzî ise âşîğın sinisini örse, aşk ızdırabını da çekice benzetmiştir. Aşağıdaki beytinde, "Sinenin örsünden gam çekicinin sesi geliyor. Yoksa bir demirci mi sevdin, bu gürültünün sebebi nedir?" diye soran şair, sevgiliyi bir demirciye teşbih ederek onun gam çekiciyle âşîğın sine örsüne vurduğunu tahayyül etmiştir:

Çekic-i gam sadâsı var senün sindân-ı sinende
Bir âhenger mi sevdün yohsa bu gavgâyı n'eylersin [Ravzî, *Dîvân* G 447/2
(Aydemir, 2017, s. 314)]

2.5.e. Demircinin Dövdükleri

Demirin ve demircinin ilk dönemlerden itibaren önemli olması hatta kutsal olarak kabul edilmesi bu metalin insan hayatına kattıklarıyla ilişkilidir. Demircilerin demiri işleyerek yaptıkları araç gereçlerle insanların yaşam biçimleri kökünden değişmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan ve yukarıda tamamı alıntılanan ayetlerde (Hadîd, 57/25; İnsan 76/4;

Mü'min 40/71; Hac 22/21) demirin “insanlar için çok faydalı olduğu”, “büyük bir kuvvetinin bulunduğu” ve günahkârların demirden yapılan kelepçe, halka, zincir, kamçı, topuz gibi silahlarla cezalandırılacağı belirtilmektedir. Söz konusu ayetlerde insanlar için yararlı olduğu belirtilen demirin gündelik yaşamın idame ettirilmesi, düşmanlara karşı zaferler kazanılması ve kötülerin cezalandırılıp adaletin sağlanması sürecinde büyük bir güce sahip olduğuna vurgu yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu vurgulardan, demirin söz konusu işlevleriyle insan yaşamını kolaylaştırmakla kalmayıp toplumsal düzeni sağlama noktasında da önemli bir işlevinin olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde demir ve demirciliğin yanı sıra demirden üretilen eşyanın da kutsal kabul edildiği görülmektedir. Tarih boyunca Türklerin yemin törenlerinde demir ve demirden üretilen kılıç önemli bir yer tutmuştur¹⁷. Abdülkadir İnan, Kaşgarlı Mahmud'un temür (demir) kelimesini açıklarken “gök girsin, kızıl çıksın” cümlesini naklettiğini, Türk andı hakkında malumat verdiğini söyler. Buna göre Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve diğer Türk boylarında insanların kılıcı önlerine yan olarak koyup “Sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın, demir benden öcünü alsın.” anlamına gelen “Gök girsin, kızıl çıksın!” şeklinde yemin ettiklerini aktarır. Ayrıca Kırgız ve Kazaklarda demirci körüğü üzerine and içme âdetinin olduğundan bahseder (İnan, 1948, s. 281, 283). Bu yemin ritüelinin merkezinde yer alan kılıç, bıçak, nacak gibi malzemesi demirden olan nesnelere beslenen saygı veya korkunun bu araçların kesme özelliğine dayandığı ve demir kültüne (Demir kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uğur Çerikan, 2015; Yağcı, 2015) uzandığı söylenebilir (Arvas, 2019, s. 1005-1006).

Osmanlı *Ehl-i Hıref Kânûnnâmesi*'nde yer alan elli esnaf zümresinden biri olan demirciler, XI. yüzyılda Basra'da yazılan ve Doğu'nun ilk büyük ansiklopedisi olan *Resâil*'de “mineraller ile bağlantılı zanaatçiler” başlığı altında yer almıştır. Osmanlı döneminde ise “demir tel çekici, dökümcü, döküm kalaycı, bıçakçı, nalbant, topuzcu, kılıççı, nalçacı, şamdancı, üzengici” meslekleriyle birlikte “metal işleme ve silahçılık” grubunda zikredilmiştir (Tez, 2016, s. 202, 212, 222). Demirciler, “top, tüfek, kılıç (tiğ, şemşir, seyf), balta (teber), hançer (deşne), gaddare, topuz, gürz (kûpâl), şeşper, mızrak (sinân, rumh), temren (peykân), şiş (pinyâl, meç), kalkan (siper, cünne), zırh, cevşen” gibi silahlar (Bunlarla ilgili örnek beyitler için bk. Kam, 2008, s. 78-184) ve “kazan, tencere, sahan, kepçe, tabak, kaşık, bıçak” gibi pişirme, yeme-içme ile ilgili araç gereçler başta olmak üzere hayatın her alanına ilişkin pek çok türde eşyayı ya doğrudan imal etmişler ya da ürettikleri parçalarla yapımlarına katkıda bulunmuşlardır. Demircilerin yaptığı bu eşyalar da çeşitli vesilelerle edebî eserde yer almış, şiirin mecazlar dünyasına girmiştir. Aşağıda söz konusu eşyaların klasik Türk şiirinde nasıl yer aldıklarına ilişkin bazı örnekler yer almaktadır.

2.5.e1. Kılıç

Demirden imal edilen araç gereçler arasında en önemlilerinden ve şiirlerde en çok işlenenlerden biri kılıçtır. Demirle âdetâ özdeşleşmiş olan kılıç, dönemin vazgeçilmez

¹⁷ Türklerden başka Germenler, Eski Yunanlılar, Romalılar ve İskitlerin de kılıç ya da silah üzerine yemin ettikleri bilinmektedir (bk. Öztürk, 2002, s. 168).

silahlarından biridir ve gerek toplumsal gerekse de bireysel yaşama katkıları sunmuştur. XIV. yüzyıl şairi Ahmedî, *Kasîde fi-Bahsi's-Seyf ve'l-Kalem* başlıklı kasidesinin teşbib bölümünde kılıç ile kalemin münazarasına yer vermiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de kendi isimleriyle birer sure bulunan (Hadid ve Kalem sureleri) taraflar, birbirlerine üstün gelme çabasıyla kendilerinin olumlu özelliklerini sıralayarak eskiden beri bir tartışma konusu olan “Kılıç mı keskindir (üstündür) yoksa kalem mi?” sorusuna cevap bulmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede taraflar ilk olarak söz konusu surelerden “enzelne'l-hadîde fîhi be'sün şedîdün ve menâfi'u li'n-nâsi” ve “nûn ve'l-kalemi vemâ yesturûn” ayetlerini alıntılıyarak üstünlüklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Demir, Allah tarafından yeryüzüne indirilmiş olmasıyla (enzelne'l-hadîde) övünürken kalemse levhi (Levh-i Mahfûz) yazmış olmakla ve Allah'ın kendi üzerine yemin etmesiyle (ve'l-kalem) şeref bulduğunu belirterek karşılık vermiştir. Daha sonra taraflar toplumsal yaşama katkıları üzerinden bir üstünlük yarışına girmişlerdir. Kılıç, kendisiyle düşmanlara galip gelinip yeni memleketlerin fethedildiğini, ülkenin güvenliğinin kendisiyle temin edildiğini, kendisiyle hazineye gelir sağlandığını belirtmiş; buna karşılık kalemse yazılı kanunlara atıfta bulunarak memleketin kendisiyle karar bulduğunu, müminlerin kendisiyle payidar olduğunu, din kalesinin kendisiyle sağlam kılındığını, gelirlerin kaydının kendisiyle tutulduğunu söylemiştir. Taraflar ayrıca bireye kattıkları değer üzerinden de mücadele etmişlerdir. Kılıç insana güç ve büyüklük verdiğinden, -cezalandırma ve adaleti sağlama aracı olmasına atıfta bulunarak- bütün ayıpları yok ettiğinden; kalemse insanları bilgiyle mamur edip faziletli kıldığından, bütün sırlara mahrem olduğundan dem vurmıştır. Kılıç ve kalem arasındaki bir başka tartışma alanı da sahip oldukları meziyetlerdir. Kılıç aslının toprak olmasıyla, ateşe sabr etmesiyle, şecaat sahibi olmasıyla övünürken kalem de aslının sudan gelmesiyle, belagat sahibi olmasıyla iftihar eder ve kılıcı “nâr”ın (ateşin) “nûr”a dönüştüremeyeceği kadar katı olmakla suçlar. Tartışma böylece sürüp giderken yenişemeyeceklerini anlayan taraflar, hükümdara gidip hangisinin daha üstün olduğu konusunda onun hüküm vermesini isterler. Hükümdarsa her ikisinin de kendisi için gerekli ve önemli olduğunu söyleyerek orta yolu bulur ve aralarındaki çekişmeye son verir:

Çün demür ile kamışı kıldı Hâlık âşîkar
İtdi kılıçla kalem çoh dürlü bahs ü kâr-zâr

Didi evvel fahr idiben kılıc kim ol benüm
Kim benüm-çün didi “enzelne'l-hadîd” ol Kirdgâr

Eyle virdi pes cevâbını anun anda kalem
Kim benüm-için didi “nun ve'l-kalem” Perverdigâr

Kılıc ana didi kim benüm iledür pâs-ı mülk
Pes kalem didi benem dîn kasrın iden üstüvâr

Didi kılıc kim benem sultânlarla olan kemer
Pes kalem didi benem sultânlar elinde süvâr

Didi kılıc yir yüzi binümle olur lâle-gûn
Pes kalem didi benümledür cihân nakşı nigâr

Pes kılıç didi benüml'ider ekâbir ululih
Pes kalem didi benüml'ider efâzil iftihâr

Pes kılıç didi benem kim feth iderem memleket
Pes kalem didi memâlik benden almışdur karar

Pes kılıç didi benem küffârı iden pâyimâl
Pes kalem didi benem mü'minler'iden pâyidâr

Pes kılıç didi ki şehler düşmenin sayd iderem
Pes kalem didi benem anları eyleyen şikâr

Pes kılıç didi ki şehler benden ister kuvveti
Pes kalem didi ki anlar benden ister istimâr

Pes kılıç didi benüm çoh gevherüm vardur ayân
Pes kalem didi benem hod bahr-ı dürr-i şâh-vâr

Pes kılıç didi ki sîm ü zer-durur bana makâm
Pes kalem didi ki bahr-ı müşğdür bana diyâr

Pes kılıç didi benem şerri cihândan def iden
Pes kalem didi benem her hayrı iden ihtiyâr

Pes kılıç didi ki aslum oldı hâk-i hoş-nihad
Pes kalem didi ki binüm aslum âb-ı hoş-güvâr

Pes kılıç didi ki benem Hızr bigi sebze-pûş
Pes kalem didi suya saldum benümdi ol şîcâr

Pes kılıç didi ki od içinde ben sabr iderem
Pes kalem didi katsın nûr idemez sini nâr

Pes kılıç didi ki handânam degülem türş-rûy
Pes kalem didi ki mü'min gerek ola eşk-bâr

Pes kılıç didi dürüstem ben şikestüm hiç yoh
Pes kalem didi şikest itdüm Hak-ıçun ihtiyâr

Pes kılıç didi bilürsin bini gökden inmişem
Pes kalem didi ki levhi yazmışam bî-iftikâr

Pes kılıç didi ki kamu aybı ben def iderem
Pes kalem didi benem hod kamu gayba râz-dâr

Pes kılıç didi benem hoş-reng ü gâyet ten-dürüst
Pes kalem didi itdi bini havf-ı Hak zâr u nizâr

Pes kılıç didi ki hükmün âleme olmuşdur revân
Pes kalem didi ki var bende dahı bu iktidâr

Pes kılıç didi ki illerden ben aluram harâc
Pes kalem didi kamusun ben iderem iddihâr

Pes kılıç didi cihânda olmuşam ben mu'teber
Pes kalem didi cihâna nişe ideler i'tibâr

Pes kılıç didi ki Rüstem'den virürem ben nişân
Pes kalem didi ki uş İdris'den ben yâdigâr

Pes kılıç didi şecâ'at bende vardur bî-hisâb
Pes kalem didi belâgat bende vardur bî-şümâr

Pes kılıç didi benem sultânlarla hidmet-güzîn
Pes kalem didi benem anlara hoş-midhat-güzâr

Pes kılıç didi ki şâha ben kulam beste-kemer
Pes kalem didi ki bana dahı budur resm-i kâr

Pes kılıç didi dur imdi varalum şeh katına
Tâ ki da'vîmüzi bizüm kat ide ol nâm-dâr

Başı üstine kalem kılıc-ıla oldı revân
Girdiler ol pâdişahun hazretine rûz-bâr

...
Ol gelenlere cevâb ol resme virdi pâdişâh
Çün benümsiz aranızda olmasun bu gir ü dâr

[Ahmedî, *Divân*, K XXV/1-31, 55 (Akdoğan, y.t.y., s. 69-72, 74)]

2.5.e2. Ayna

Ateşe giren demirin akıbetini demirci bilir. Isınıp yumuşayan demir, ihtiyaca göre kimi zaman savaşta can alacak bir silaha kimi zaman da bir güzelin âşığına can veren görüntüsünü yansıtacak bir aynaya dönüşür. İnsan gibi demir de özünde sınırsız bir potansiyele sahiptir; yeter ki ateşte yanmayı göze alsın. Ahmedî'nin aşağıdaki beytinde ateşte yanmayan demirin ne aynaya ne de silaha dönüşme ihtimalinin olamayacağı belirtilmiştir. Böylelikle ancak karşılına çıkan, paylarına düşen zorluklara katlanabilenlerin gerçek potansiyellerine ulaşabilecekleri vurgulanmıştır:

Ocağa girüben oda yanmaz-ısa demür
Ne âyine olur ol u ne âlet-i gazâ
(y.t.y., s. 17)]

[Ahmedî, *Divân*, K V/50 (Akdoğan,

Cam aynalar yaygınlaşmadan önce aynalar tunç ve demir gibi metallere imal edilmiştir (bk. Resim 10). Demir (pûlâd/polat) aynalar sık sık cilalanıp parlatılmazlarsa hammaddeleri olan demirin paslanmasıyla yansıtma özelliklerini kaybedebilirlerdi. Edebî metinlerde ayna, çoğunlukla gönül ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum, Allah'ın insan gönlüne tecelli ettiği inancıyla ilgilidir. İnanışa göre ancak kalbi temiz olanlar Allah'ın tecellisinin farkındadır, kalpleri günahla kirlenmiş olanlarsa bu tecellinin farkına bile varmaz. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde de benzer şekilde âşık, sevgilinin kalbini aşk ateşiyle temizlenmemiş paslı bir demir aynaya benzettiği görülmektedir. Sevgilinin acımasızlığına işaret eden bu benzetmede âşık, sevgilinin yansıtma özelliğini kaybeden gönül aynasından vefanın görüntüsünün yansımadağını belirterek durumdan şikâyet etmektedir:

Resim 10: Sultanların Aynaları, 1998, s. 84, 87, 93

Eşkâl-i vefâ resmi kabûl etmedi kalbün
Âyinedür ammâ begüm âyine-i pûlâd [Bâkî, *Divân*, G 35/4 (Küçük, y.t.y, s. 88)]

2.5.e3. Kilit, Anahtar, Nal

Bağdatlı Rûhî'nin şafak vaktini tasvir ettiği aşağıdaki beyitlerinden, şafak vaktinde gökyüzünün aldığı rengin ve gök cisimlerinin şekillerinin şairin zihninde çeşitli çağrışımlara yol açtığı anlaşılmaktadır. Şair bu tasvirde feleği bir demirciye, doğmakta olan güneşin kızılığın boyanmış gökyüzünü ise bir demirci ocağına teşbih etmiştir. Henüz gözden kaybolmamış olan hilali ise -ilk olarak- ateşe konan ve ısındıkça siyahtan kırmızıya, kırmızıdan sarıya ve en sonunda da sarıdan beyaza dönen bir kalbe teşbih etmiştir. İkinci olarak bir at nalına benzetererek demircinin, çarh sandığının kilidini açacak bir anahtar yapmak amacıyla bir parça nalı ateşe koyduğunu tayayyül etmiştir. Üçüncü olarak da hilali demirci ocağındaki bir demir parçası olarak tasavvur etmiştir. Felek demircisi, ocakta kızdırılmış bu demir parçasını eline almış, memduhun atına nal yapmak üzere çalışmaktadır:

Âyâ şafakda zâhir olan mâh-ı nev midür
Âteşde kalb-i zer midür olmuş yahûd sefid

Sandûk-ı çarh kufnını açmağa rûz u şeb
Bir pâre na'li oda salup kıldı yâ kilid

Ol şeh-süvâr esbine yâ na'l düzmeğe
Haddâd-ı çarh almış ele pâre-i hadîd [Rûhî, *Divân*, K 12/8-10 (Ak, 2001, s. 103)]

Hâletî de zamandan şikâyet ettiği aşağıdaki rubâisinde yukarıdakine benzer şekilde feleği kilit yapan bir demirciye benzetmiştir. Talihinin hiç yaver gitmediğini belirten şair, felek demircisinin sanatını ne zaman icra edip kendisine ikbal kapısının kilidini açacak bir anahtar yapacağını sorgulamaktadır:

Evzâ'-ı sipihr hâtırum zâr eyler
 Hemvâre zebûn-ı baht-ı bed-kâr eyler
 Âhen-ger-i dehr her ne zamân san'atını
 Kufl-ı der-i devletümde izhâr eyler (Kaya, 2017, s. 32)

2.5.e4. Peykân, Kafes

Demircinin yaptığı silahlardan biri, okların ucuna takılan ve düşmana asıl zararı veren peykân (temren) adlı sivri demir parçadır. Yine demircilerin imal ettiği eşyalardan biri de içine hayvanların kapatıldığı kafeslerdir. Sevgilinin âşiğa ettiği eziyetlerin anlatıldığı aşağıdaki beyitte demircilerin imal ettiği peykan ve kafes bir arada kullanılmıştır. Sevgili âşiğa yan bakışıyla o kadar çok ok fırlatmıştır ki o oklardan geriye kalan peykanlar gönül kuşunun etrafında demirden bir kafes yapmıştır:

Tîr-i gamzenden kalan peykânlar iy Îsâ-nefes
 Cem' olup dil murgına oldu demürden bir kafes [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, 651 (Gürbüz, 2018, s. 173)]

2.5.e5. Kapı Halkası

Demircilerin dövdüğü eşyalardan biri de kapı halkasıdır. Misafirin gelişini haber vermek için kullanılan bu halkalar günümüzdeki kapı zillerinin işlevini üstlenmişlerdir. Aşağıdaki beyitte kapı halkası, hasretle ve sabırsızlıkla sevgilinin yolunu gözleyen âşığın iştiağını anlatmak üzere bir gösterge olarak kullanılmıştır. Aşk derdiyle sararıp solan âşığın vücudu zayıflayıp beli bükülmüştür. Bütün bu bitkin hâline rağmen bir an olsun eşîğinden ayrılmaksızın sevgilinin yolunu gözlemektedir. Bu tabloda sararmış teni ve iki büküm olmuş bedeniyle kendisini sevgilinin kapısını gözleyen sarı renkli bir kapı halkasına benzetmiş olan âşık, kendisi varken neden demircinin kapıya başka bir halka yaptığını sorgulamaktadır:

Kapunda cismüm iken halka-i zer
 Niçün âhenger ana halka ider [Kâbilî, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*, 5333 (Gürbüz, 2018, s. 1039)]

Sonuç

Ateşin keşfi ve madenlerle olan ilişkisinin fark edilmesi pek çok kültür için çeşitli inanışları da beraberinde getirmiş ve hemen hemen her kültürde demirci olan tanrısal kahramanları ortaya çıkarmıştır. Yeryüzünde yaygın olan metal olması sebebiyle hem günlük kullanıma hem de savaş aleti yapımına uygun olan demir, zamanla tarım aletleri için de önemli bir metal hâline gelince önemi daha da artmıştır. Bu sebeple demir

etrafında şekillenen inanışlarda baş aktör olan demirci tanrıların ateşle olan ilgileri ve aynı zamanda pek çoğunun savaş tanrısı olması dikkat çekicidir.

Türk mitolojisine ait anlatılarda da demire ve demircilere yer verilmiş, şaman ve demirci eş sayılıp, kutsanmıştır. Lohusalık dönemindeki anneyi korumak için, nazardan korunmak maksadıyla demir ve demircilik ile ilgili unsurların günlük pratiklere yansıyan ve günümüzde de yaşayan uygulamaları da bulunmaktadır. Anlatılar arasında *Ergenekon Destanı* demir dağın, demirci tarafından eritilmesiyle; demirden yapılmış kılıcın and içme törenlerinde kullanılmasıyla dikkate değer tarafları bulunmaktadır. Demir ve demircilik ile ilgili inanışlar da kutsal kitaplarda yer almakta, insanlar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Peygamberler arasında Hz. Âdem ve Hz. Dâvûd'un yaşamlarında demir ile ilgili unsurlar önemli yer tutmakta ve her iki peygamber de demircilerin piri olarak kabul edilmektedir.

İnsanlık için bu kadar önemli bir yer tutan demirin ve demircilik mesleğinin edebî metinlere yansması da kuşkusuz kaçınılmazdır. Özellikle klasik metinlere odaklanılan bu çalışmada demir ve demircilik ile ilgili inanışların klasik Türk edebiyatına yansımış olduğu görülmüştür. Demircilik ve etrafındaki kavramlar, Hz. Âdem ve Hz. Dâvûd ile ilgili inanışlardan, aşkı anlatmaya, memduhun övgüsünden zamandan şikâyete kadar geniş bir çerçevede kullanılmıştır.

Kaynaklar | References

- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı karşılaştırmalı metin*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akdoğan, Y. (y.t.y.). *Ahmedî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>
- Altun, M. (2017). *İbrahim İbn-i Bâlî - Hikmet-nâme-I (1b-149a)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html>
- Arvas, A. (2019). Türk destanlarında “ant içme” ritüeli üzerine bazı tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 997-1009. <https://doi.org/10.22559/folklor.1056>
- Atasoy, N. (1997). *1582 Sûrnâme-i Hümâyûn, düğün kitabı*. Koçbank Yayınları.
- Atik Gürbüz, İ. (2012). Kerbela şehidinden sevgili imgesine: Hz. Hüseyin. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (64), 129-146. <https://dergipark.org.tr/pub/tkhcbva/issue/71964/1157737>
- Atik Gürbüz, İ. (2020). Osmanlı metinlerinde Hz. Dâvûd. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(21), 63-96. <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut326>
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196580/ravzi-divani.html>
- Aydemir, Y., & Çeltik, H. (2017). *Meşhurî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196428/selanikli-meshuri-divani.html>
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195828/muvakkit-zade-muhammed-pertev-divani.html>
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi (Ansiklopedik sözlük)* (E. Ercan, Çev.). Yurt Kitap-Yayın.
- Black, J., & Green, A. (2003). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü (Tanrılar, ifritler, semboller)*. Aram Yayıncılık.
- Cartwright, M. (2017, Mayıs 23). Inari. *World History Encyclopedia*. World History Publishing. <https://www.worldhistory.org/Inari/>
- Çeribaş, M. (2007). Türklerde demirciler ve şamanlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (42), 113-121. <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/929>
- Dualı, Ş. M. (2022). Hristiyanlık öncesi Doğu Slav inançları ve tanrılar panteonu. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 920-940. <https://doi.org/10.32711/tiad.1188669>

- Duran, M. A. (2012). Hadid sûresi: İsmi ve sûredeki “demirin inzâli” kavramı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(26), 179-200. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192141>
- Duymuş, H. H. (2011). Asur kaynaklarına göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 34-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/27567/290046>
- Eker, Ü., & Zal, Ü. (2014). Risâle-i Temürçilik. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4), 11-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/30036/324325>
- Eker, Z. (2022). “Demiri biz indirdik” mealindeki âyetin yorumu üzerine. *Katre International Human Studies Journal*, (14), 42-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/issue/74492/1168677>
- Eliade, M. (2003). *Demirciler ve simyacılar* (M. E. Özcan, Çev.). Kabcacı Yayınevi.
- Ercilasun, A. B. (2007). Ergenekon Destanı. *Makaleler, dil-destan-tarih-edebiyat* (E. Arıkoğlu, Yay. Haz.). Akçağ Yayınları.
- Ersoy, E. (2017). *Müniri Dîvânı*. Kùltür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196156/muniri-divani.html>
- Eyüboğlu, E. K. (1973). *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler (tabirler)* (Cilt 1-2). Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Fathalizade, A. (2010). Orta Çađ'da, Yakındoğu'da demir çelik üretimi ve kılıç yapımı. *Metalürji Mühendisleri Dergisi*, (158), 34-36. https://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi158/d158_3443.pdf
- Gezer, S. (2006). “Enzelnâ el-hadid” [el-Hadid 57/25] ifadesinin tercüme ve yorumları üzerine bazı değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 97-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/issue/7695/100817>
- Gökalp, Z. (1976). *Türk töresi* (H. Dizdarođlu, Haz.). Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- Gömeç, S. (1998). Tarihte ve günümüzde Saha Türkleri. *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 175-203. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000123
- Graves, R. (2010). *Yunan mitleri*. Say Yayınları.
- Gülensoy, T. (2017). *Ve... Tanrı Türk'ü yarattı (Türk boylarının mitolojileri, destanları ve efsaneleri ile Zebur, Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'e göre dünyanın ve kişi oğlunun yaratılışı)*. Bilge Kùltür Sanat.
- Güran, T. (2004). *İktisat tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gürbüz, M. (2018). *Kâbilî, Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*. Kùltür ve Turizm Bakanlığı <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208513/sulan-i-bana--munasib-esar.html>

- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Harman, Ö. F. (1996). Hâbil-Kâbil. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 14). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 376-378. <https://islamansiklopedisi.org.tr/habil-ve-kabil>
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu mitolojisi - Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan mitosları* (A. Şenel, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- İnan, A. (1948). Eski Türklerde ve folklorda “ant”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(4), 279-290. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152451>
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İntizâmî. *Sûrnâme-i Hümayûn*. TSMK, H. 1344.
- Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (C. 1, 2. Kitap). Yapı Kredi Yayınları.
- Kam, Ö. F. (2008). *Divan şiirinin dünyasına giriş (Âsâr-ı Edebiye Tedkikâtı)* (H. Çeltik, Haz.). Birleşik Yayınları.
- Karabacak, M. (2018). Kur'an ve Hadisler Bağlamında Hz. Dâvûd'un Örnekliliği. *Mütefekkir*, 5(9), 187-204. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.441661>
- Karataş, A. (2013). *Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ (Peygamber kıssaları)*. <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/9596bd5d-ddff-46ad-8811-bd8d1a1e0964.pdf>
- Kavruk, H. (y.t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html>
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html>
- Kaya, D. (2019). *Âşık edebiyatında esnaf ve iş destanları*. https://dogankaya.com/fotograf/dogan_kaya_esnaf_destanlari.pdf
- Kitab-ı Mukaddes -Eski ve Yeni Ahit-*. (2006). Kitab-ı Mukaddes Yayınları.
- Kıyak, A. (2010). İslam öncesi Türk kültüründe yıldızlarla ilgili inanışlar. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 189-197. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68908/1088680>
- Kirişçiöğlü, M. F. (2007). Saha Yakut Türklerinin Kut Sür inancı. 2. uluslararası büyük Türk dili kurultayı (İhsan Doğramacı'ya armağan) 25-30 Eylül 2007, Bişkek (s. 234-238). Bilkent Üniversitesi.
- Koçu, R. E. (1966). *İstanbul ansiklopedisi* (C. 8). Koçu Yayınları.

- Küçük, S. (y.t.y). *Bâkî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- Macit, M. (2017). *Nedim Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>
- Olding, F. (2019). The gods of gwent: Iron Age and Romano-British deities in South-East Wales. *Monmouthshire Antiquarian Association*, 35(20), 9-36.
- Öztürk, N. (2002). İlahi dinlerde yemin, keffaret ve kurban. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 167-192. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19707/210552>
- Seyyid Lokman. *Zübdetü't-tevârih*. Chester Betty, T 414.
- Seyyid Lokman. *Zübdetü't-tevârih*. TSMK, H. 1321.
- Seyyid Muhammed ibn Emir Hasan el-Suûdî. *Metâli'ü's-sa'âde ve yenâbi'ü's-siyâde*. Bibliotheque Nationale, Supplément Turc 242.
- Sultanların Aynaları*. (1998). Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- Sülün, M. (2009). Demirin inzâline Kur'ân'ın inzâline bir nüzûl analizi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (XLIII), 155-176.
- Şenocak, E. (2013). Göç ve Ergenekon destanlarında mitostan ütopyaya yolculuk. *Journal of Turkish Studies*, 8(1), 2525-2537. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=4162>
- Taberî (1991). *Milletler ve hükümdarlar tarihi* (C. 1). (Z. K. Ugan, & A. Temir, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html>
- Tarlan, A. N. (1967). *Zâtî Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tez, Z. (2016). *Meslekler tarihi, eskiçağdan günümüze zanaatsal ve sanatsal uğraşlar*. İnkılâp Kitabevi.
- Tok, G. (2007). Yer demir... İlkçağlarda demir ve demirciler. *Bilim ve Teknik Dergisi*, (476), 42-46. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=kVF17XHXjD5sjWtJtM2rfdAA?dergiKodu=4&cilt=40&sayi=566&sayfa=42&yaziid=23673>
- Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar*. Akçağ Yayınları.

- Tural, S. (2020). İskitler ve madencilik sanatındaki yerleri. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 4(1), 69-90.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/54426/749051>
- Uğur Çerikan, F. (2015). *Türk kültüründe demir* (Tez no. 412134) [Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Un, F. H. (2011). *Karşılaştırmalı Hint ve Yunan mitolojisi* (Tez no. 302114) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Yağcı, M. (2015). *Türk kültüründe demir ve demircilik (VI-XII. yüzyıllar)* (Tez no. 415579) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>
- Yerli, S. (2019). *Türk kültüründe demircilik ve günümüz demirci ustalarının sosyolojik portreleri* (Tez no. 564169) [Sanatta yeterlik tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Ziya Paşa (1292/1875-76). *Harâbât* (C. 2). Matabaa-i Âmire.